

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЮРИДИЧНИЙ

Кафедра кримінального права та процесу

Лозинська Катерина Леонтіївна

Злочини проти основ національної безпеки України у вимірі кримінального права // Crimes against the bases of national security of Ukraine in the criminal law dimension

Студентки групи ПДм – 21

Лозинська К.Л.

Науковий керівник:

к.ю.н., доцент

Олійничук Р.П.

Дипломну роботу допущено

до захисту

«__» _____ 2019 р.

Завідувач кафедри кримінального

права та процесу, к.ю.н., доцент

Рогатинська Н.З. _____

ТЕРНОПІЛЬ – 2019

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи кримінально-правової регламентації злочинів проти основ національної безпеки України.....	7
1.1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти основ національної безпеки України.....	7
1.2. Історичний розвиток кримінального законодавства стосовно злочинів проти основ національної безпеки України.....	... .15
Висновки до розділу 1.....	24
РОЗДІЛ 2. Об’єктивні та суб’єктивні ознаки злочинів проти основ національної безпеки України.....	25
2.1. Об’єкт та об’єктивна сторона злочинів проти основ національної безпеки України.....	25
2.2. Характеристика суб’єкта та суб’єктивної сторони злочинів проти основ національної безпеки України.....	39
Висновки до розділу 2.....	51
РОЗДІЛ 3. Шляхи боротьби зі злочинністю проти основ національної безпеки України.....	52
3.1. Запобігання вчиненню злочинів проти основ національної безпеки України.....	52
3.2. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України: вітчизняний та зарубіжний досвід.....	60
Висновки до Розділу 3.....	70
ВИСНОВКИ.....	71
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	74

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах світової економічної кризи та економічних негараздів в Україні, загострення політичної боротьби, незбалансованості участі держави у формуванні нових економічних відносин, посилення на світовому тлі екстремізму, гостро встає питання про захист кримінально-правовими засобами відносин, що забезпечують умови з охорони основ національної безпеки України.

Національна безпека, як соціальна система, є складною і багатогранною. Процес її формування обов'язково здійснюється по об'єктивним законам розвитку людства, а також під впливом множинності факторів, які постійно взаємодіють, впливають один на одного, що обумовлює їх змінність і мінливість, а це необхідно враховувати при забезпеченні діючої національної безпеки. Стан національної безпеки залежить від двох основних чинників, якими є національні інтереси України; загрози національній безпеці держави, тобто стабільному розвитку.

Аспекти стану злочинності проти основ національної безпеки викладено в дослідженнях вітчизняних і закордонних фахівців, таких як: І.М. Дальший, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодєд; О.М. Яковлев; В.Н. Кудрявцев; М.Ф. Головатий; В.А. Бачінін; А.Е. Тарас, К.В. Сельченко та інших.

Однак, незважаючи на зростання в останні роки інтересу юридичної науки до питань всебічного аналізу кримінальної ситуації у сфері національної безпеки України, багато питань залишаються дискусійними та потребують ґрунтовного вивчення та вирішення.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз кримінального законодавства та наукових позицій щодо регламентації злочинів проти основ національної безпеки України, виявлення дискусійних аспектів й обґрунтування власних висновків і пропозицій щодо вирішення проблемних питань. Для досягнення поставленої мети були поставлені наступні завдання:

- з'ясувати поняття та дати загальну характеристику злочинам проти основ національної безпеки України;
- прослідкувати історичний розвиток кримінального законодавства стосовно злочинів проти основ національної безпеки України;
- охарактеризувати об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочинів проти основ національної безпеки України;
- запропонувати шляхи щодо запобігання вчиненню злочинів проти основ національної безпеки України;
- визначити особливості кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері основ національної безпеки України, на які можуть здійснюватися злочинні посягання і які підлягають охороні за допомогою кримінально-правових засобів.

Предмет дослідження – кримінально-правова регламентація та кваліфікація злочинів проти основ національної безпеки України.

Методологічна основа дослідження представлена такими методами:

формально-логічний, вжитий для проведення аналізу норм чинного законодавства України, що регулює суспільні відносини у сфері національної безпеки України; історико-правовий метод, що застосовувався при вивченні історичного аспекту формування кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України; теоретико-прогностичний метод дозволив розробити пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства у сфері регламентації злочинів проти основ національної безпеки України.

Інформаційно-аналітичну базу дослідження становлять Конституція України, Кримінальний кодекс України, а також матеріали судової практики в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступних положеннях, які виносяться на захист:

1) дістала подальшого обґрунтування точка зору, що дії, вчинені з метою зміни меж території України на порушення порядку, встановленого Конституцією України – це будь-які дії, спрямовані на передачу частини території України під юрисдикцію іншої держави або на зменшення території України шляхом утворення на її території іншої суверенної держави. Питання про зміну території України вирішуються виключно всеукраїнським референдумом, який може бути призначений лише Верховною Радою України;

2) обґрунтовано, що мотивація даних злочинів повинна найти своє відображення у відповідній нормі Кримінального закону для більш чіткого відмежування від суміжних злочинів та, відповідно, для більш правильної кваліфікації;

3) визначено, що злочинність, яка пов'язана з основами національної безпеки держави, є наслідком взаємодії історично обумовлених, соціально придбаних особистих якостей і зовнішніх обставин;

4) запропоновано здійснювати вплив на соціально придбані особисті якості та зовнішні обставини з визначеною національною ідеєю, яка вбере в себе всі пріоритети людини, суспільства і держави, дозволить змінити середовище, а через нього безпосередньо формування особистості.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути основою подальших наукових досліджень та сприяти вдосконаленню кримінального законодавства України у сфері зловживання владою або службовим становищем.

Основні теоретичні положення та практичні результати дипломної роботи за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр» оприлюднені на III Міжнародній науковій студентській конференції «Правова система України в умовах європейської інтеграції: погляд студентської молоді», яка відбулася 15 травня 2019 р. в м. Тернопіль на базі Юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету та висвітлені в тезах на тему: «Злочини проти основ національної безпеки України у вимірі кримінального права».

Структура й обсяг дипломної роботи. Робота викладена на 81 сторінці комп'ютерного тексту і складається із вступу, трьох розділів, що поєднують шість підрозділів, висновків, переліку використаних джерел, який включас 80 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

1.1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти основ національної безпеки України

Серед актуальних проблем удосконалення кримінального законодавства, що передбачає відповідальність за злочини проти основ національної безпеки є: 1) місце цієї категорії складів злочинів у системі КК України; 2) межі і визначеність об'єкта кримінально-правової охорони; 3) структура (наповнення) відповідного розділу КК України і класифікація злочинів проти основ національної безпеки України; 4) техніко-юридичні і змістовні компоненти окремих складів злочинів, з позицій виявлення прогалин правового регулювання, колізій правових норм; 5) кваліфікація цих діянь. У системі Особливої частини КК України розділ стосовно злочинів проти основ національної безпеки поставлений на перше місце. Натомість, Конституція України 1996 р. змінила пріоритети в захисті держави і особи. В ній зазначається що людина її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України) [24]. Такий підхід обумовлений насамперед ємкістю і широтою родового об'єкта злочинів, передбачених ст.ст. 109-114 КК України. В якості такого родового об'єкта цих злочинів у КК Польщі та КК Італії виступають: основні політичні й економічні інтереси [41, 82].

У КК Куби та КК Китаю зовнішня і внутрішня безпека, а КК Франції і КК Японії основоположні інтереси нації, у КК Росії родовим об'єктом державних злочинів є основи конституційного ладу і безпека держави [41, 83].

Родовий об'єкт злочинів, які розглядаються, визначений глобально і не відповідає тій системі злочинів, які передбачені розділом 1 Особливої частини

КК України. Слід акцентувати увагу на тому, що національні інтереси України відображають фундаментальні цінності та прагнення українського народу, його потребу в гідних умовах життєдіяльності [50, 3].

Пріоритетними національними інтересами України в Концепції національної безпеки України визначені: 1) створення громадянського суспільства, підвищення ефективності органів державної влади та місцевого самоврядування, розвиток демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини; 2) досягнення національної злагоди, політичної і соціальної стабільності; гарантування прав української нації та національних меншин України; 3) забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів; 4) створення самодостатньої ринкової економіки; 5) забезпечення екологічно та технологічно безпечних умов життєдіяльності суспільства тощо [25].

У КК України 2001 р. система злочинів проти основ національної безпеки України не має ділення на особливо небезпечні та інші державні злочини. В залежності від розуміння джерел небезпеки, а отже, безпосередніх об'єктів пропонуються різні погляди на класифікацію злочинів проти основ національної безпеки, в тому числі і в Україні. Так, А. В. Наумов пропонує наступну класифікацію злочинів:

1) злочини, що посягають на зовнішню безпеку Російської Федерації: державна зрада (ст. 275 КК); шпіонаж (ст. 276 КК);

2) злочини, що посягають на легітимність державної влади: насильницьке захоплення влади або насильницьке утримання влади (ст. 278 КК); збройний заколот (ст. 279 КК);

3) злочини, що посягають на конституційний принцип політичної різноманітності і багатопартійності (як один із складників основи конституційного ладу): посягання на життя державного або громадського діяча (ст. 277 КК);

4) злочини, що посягають на економічну безпеку і обороноздатність Російської Федерації: диверсія (ст. 281 КК); розголошення державної таємниці (ст. 283 КК); утрата документів, що містять державну таємницю (ст. 284 КК);

5) злочини, що посягають на конституційну заборону розпалювання расової, національної і релігійної ворожнечі (як один із складників основи конституційного ладу), а також є проявами екстремізму: розпалювання ненависті чи ворожнечі, а рівно приниження людської гідності (ст. 282 КК); публічні заклики до здійснення екстремістської діяльності (ст. 280 КК); організація екстремістського співтовариства (ст. 282 КК), організація діяльності екстремістської організації (ст. 282 КК) [52, 570].

С. В. Д'яков, А.А. Ігнатов, М.Т. Карпушин класифікацію державних злочинів (проти основ конституційного ладу і безпеки держави) представляють у такому виді:

1) злочини, що посягають на зовнішню безпеку: державна зрада (ст. 275 КК); шпіонаж (ст. 276 КК); розголошення державної таємниці (ст. 283 КК); утрата документів, що містять державну таємницю (ст. 284 КК);

2) злочини, що посягають на внутрішню безпеку: посягання на життя державного або громадського діяча (ст. 277 КК); насильницьке захоплення влади або насильницьке утримання влади (ст. 278 КК); збройний заколот (ст. 279 КК); публічні заклики до здійснення екстремістської діяльності (ст. 280 КК); розпалювання ненависті чи ворожнечі, а рівно приниження людської гідності (ст. 282 КК); організація екстремістського співтовариства (ст. 282 КК); організація діяльності екстремістської організації (ст. 282 КК);

3) злочини, що посягають на економічну безпеку: диверсія (ст. 281 КК) [17, 25-26].

В.В. Лунєєв усі державні злочини в чинному законодавстві Російської Федерації ділить на дві групи: злочини проти основ конституційного ладу (ст. 277-280, 282 КК) і злочини проти зовнішньої держави (275, 278, 281, 283, 284) [52, 417].

М.І. Хавронюк злочини проти основ національної безпеки України класифікує таким чином :

1) проти основ національної безпеки у політичній сфері: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК); посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК);

2) проти основ національної безпеки в інформаційній, економічній, науково-технологічній і війсьній сферах: державна зрада (ст. 111 КК); шпигунство (ст. 114 КК);

3) проти основ національної безпеки в економічній і війсьній сферах (ст. 114 КК) [77, 24-27].

Зазначені вище автори підходять до класифікації аналізованих злочинів, виходячи із запропонованого ними їх родового об'єкта та об'єкта конкретних складів злочинів. Так, А. В. Наумов під родовим об'єктом цих злочинів розуміє суспільні відносини, що забезпечують стабільність і нормальне функціонування державної влади в цілому, а також її окремих інститутів і органів; цей об'єкт має такі складові: основи конституційного ладу і безпеки держави; забезпечення нормального функціонування органів державної влади, державної служби і органів місцевого самоуправління; незалежність і нормальне функціонування судових органів, нормальне функціонування органів виконавчої влади в сфері управлінської діяльності [52, 315]. Основи конституційного ладу Російської Федерації визначені в гл. 1 Конституції РФ, яка закріплює вихідні принципи конституційного ладу, економічних відносин, політичної системи суспільства [52, 315]. Ці основи закріплюють форму державної влади в РФ (ст. 1); визнають людину, її права і свободи вищою цінністю (ст. 2), визначають народ як носія суверенітету і джерело державної влади (ст. 3), встановлюють межі суверенітету РФ (ст. 4), проголошують і гарантують свободу економічної діяльності і рівність усіх форм власності (ст. 8), закріплюють принципи розподілу влад на законодавчу, виконавчу і судову

(ст. 11), визначають співвідношення дії Конституції РФ і інших законів та інших нормативних та загальновизнаних принципів і норм міжнародного права і міжнародних договорів (ст. 15). Змістом цих цінностей є основи конституційного ладу — невід’ємна частина родового об’єкта цих злочинів [52, 316]. Безпека держави — складова частина безпеки (поряд з безпекою особи і суспільства). Це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. До основних об’єктів безпеки відносяться: особа, її права і свободи; суспільство його матеріальні і духовні цінності; держава її конституційний лад, цілісність [51, 317].

А.В. Наумов здійснив класифікацію аналізованих злочинів на п’ять груп. Цю класифікацію піддає критиці С.В. Д’яков. Він виходить з того, що родовим об’єктом зазначених злочинів є державна безпека як стан стабільності, міцності і захищеності конституційного ладу від тих джерел небезпеки, які реально є в сучасних умовах переходу Росії до нового суспільно-економічного ладу [17, 23]. Виходячи з цього він вважає, що ця класифікація має вади: по-перше, в ній відсутня єдина основа класифікації, а отже позбавлена наукової послідовності і чіткості; по-друге, злочини передбачені ст. ст. 278, 279 КК, посягають не на легітимність державної влади, а на внутрішню безпеку або політичну систему [17, 24]. Слід погодитися з С.В. Д’яковим, що легітимність це визнання або підтвердження законності якого-небудь права, повноваження, безумовно страждає при вчиненні цих злочинів, але об’єктом цих діянь виступає внутрішня безпека як стан захищеності конституційного ладу від внутрішніх загроз; по-третє, злочини, передбачені ст. 283 КК (розголошення державної таємниці), ст. 284 КК (втрата документів, що містять державну таємницю не відносяться до аналізованих злочинів [17, 25].

А. В. Наумов, критикуючи позицію С. В. Д’якова, зазначає, що ніхто не сперечається, що зовнішня і внутрішня та економічна безпека має відносно самостійний зміст, але законодавець, конструюючи норми про ці злочини, створив склади злочинів, в яких той або інший аспект безпеки держави як об’єкт відповідних злочинів поєднується з іншими аспектами цієї безпеки [52,

319]. Крім того, А. В. Наумов критикуючи В. В. Лунєєва стосовно його класифікації означених злочинів, вважає, що основи конституційного ладу і зовнішня безпека держави в аспекті сформульованих у КК РФ злочинів — це також не конкуруючі один із одним, а частково співпадаючі поняття [52, 321].

М. І. Хавронюк родовим об'єктом злочинів проти основ національної безпеки визначає національну безпеку України в різних її сферах [77, 25]. Його класифікація злочинів у цій сфері і є наслідком такого визначення.

Всі перераховані визначення родового об'єкта аналізованих складів злочинів, а також їх класифікація не використовує єдину класифікуючу основу (підставу) — суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом.

На підставі викладеного і в залежності від сфер (відносин) з основ національної безпеки України всі злочини, що входять до цього розділу, на думку В. К. Матвійчука, необхідно класифікувати наступним чином:

1) злочини, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки у політичній сфері. До них відносять: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК); посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК);

2) злочини, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки України у сфері державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості, обороноздатності, державної, економічної, науково-технічної та інформаційної безпеки України. До них відносяться: державна зрада (ст. 111 КК); шпигунство (ст. 114 КК);

3) злочини, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки в економічній, екологічній сферах та сфері обороноздатності. До них відноситься диверсія (ст. 113 КК) [41, 84].

Суспільна небезпечність цих злочинів характеризується завданням істотної шкоди відносинам з охорони конституційного ладу та інших складових з основ національної безпеки України, а також загрозою завдання такої істотної

шкоди відносинам з охорони основ національної безпеки України. Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» такими основами зазначеної безпеки є рівень захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, забезпечення сталого розвитку складових зазначених нами елементів від внутрішніх і зовнішніх загроз. Напрямки основ національної безпеки стосуються політичної, економічної, соціальної, військової, екологічної, науково-технологічної та інформаційної сфер. Висока суспільна небезпечність цих злочинів і є підставою для віднесення більшості з них до особливо тяжких або тяжких злочинів (особливо тяжкі — ч. 3 ст. 110 КК, ст.ст. 111-114 КК, тяжкі, передбачені в ч.1 ст.109 КК). З цієї групи, передбачених розділом першим Особливої частини КК України лише діяння, описані ч.ч. 2 і 3 ст. 109 та ч. 1 ст. 110 КК, віднесені за класифікацією до злочинів середньої тяжкості [41, 85].

Для інших злочинів, які також опосередковано спрямовані на відносини, що в тій чи іншій мірі забезпечують національну безпеку, відсутня антидержавна мета та мотиви підірвати або послабити Українську державу, змінити її територіальну цілісність, конституційний лад тощо.

Родовим об'єктом злочинів проти основ національної безпеки України є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони основ національної безпеки у політичній, економічній сферах, у сфері державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканості та обороноздатності держави, у сфері науково-технологічної, інформаційної, екологічної безпеки України від зовнішніх та внутрішніх загроз [41, 85].

З об'єктивної сторони всі злочини, передбачені розділом першим Особливої частини КК України, вчиняються шляхом дії. При цьому, виходячи з їх підвищеної суспільної небезпеки, законодавець більшість із них конструює як злочини з формальним складом. Деякі з цих злочинів формулюються як усічені склади – момент їх закінчення законодавець переносить на попередні стадії вчинення злочину (готування або замах). Наприклад, згідно ч. 1. ст. 109 КК, змова про вчинення дій, передбачених у цій частині (готування),

вважається як закінчений злочин. Натомість посягання на життя державного чи громадського діяча (замах на вбивство або вбивство), відповідно до ст. 112 КК вважається закінченим злочином з моменту замаху на вбивство цих осіб [41, 86].

Час і обстановка вчинення злочину є обов'язковими ознаками лише однієї із форм державної зради: перехід на бік ворога може бути вчинений тільки у воєнний час або в період збройного конфлікту.

З суб'єктивної сторони злочини проти основ національної безпеки України вчиняються лише умисно. Умисел у цих злочинах може бути лише прямий. На прямий умисел вчинення цих злочинів указує спеціальна мета як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони складів злочинів, передбачених цим розділом.

Мотиви злочинів проти основ національної безпеки України можуть бути різними і на кваліфікацію діянь не впливають, оскільки ця ознака не є обов'язковою для суб'єктивної сторони зазначених злочинів.

Суб'єктами злочинів проти основ національної безпеки України можуть бути фізичні осудні особи, які до моменту вчинення злочину досягли 16-річного віку ((суб'єктами злочинів, передбачена ст.ст. 112 і 113 КК України) можуть бути особи, які до моменту вчинення злочину досягли 14-річного віку).

Для двох складів злочинів, передбачених ст.ст. 111, 114 КК України є характерний спеціальний суб'єкт: 1) для злочину, передбаченого ст. 111 КК — це тільки громадяни України; 2) для злочину, передбаченого ст. 114 КК — це тільки громадяни іноземної держави або особи без громадянства. Для двох злочинів суб'єкт злочину є кваліфікуючою ознакою (ст. ст. 109, 110 КК) — це представник влади [41, 86].

1.2. Історичний розвиток кримінального законодавства стосовно злочинів проти основ національної безпеки України

Історія розвитку законодавства тісним чином зв'язана з розвитком держави, уявленням про її функції і завдання. У контексті зазначеного необхідно погодитися з дослідниками з історії права, що дійсна кримінально-правова регламентація антидержавної злочинності на теренах України оформляється в епоху розвинутої державності, і що у Стародавній Русі повстання і політичні зради розглядалися як посягання проти особи володарюючого князя [58, 90]. З цієї тенденції випадав розвиток кримінального права в республіканських районах (Новгород, Псков). Так, ще у Псковській Судній Грамоті (1467 р.) з'явилося згадування про такий, за суттю державний, що карається смертю, злочин, як «перевет», або державна зрада [40, 1057].

В міру того, як відбувався процес централізації і утворення єдиної централізованої держави, влада зосереджувалася в одних руках. Так, у першому об'ємному загальнодержавному акті, який отримав назву «Судебник 1497 г.» до державних злочинів відносили «крамолу» і «подым». Перший злочин означав відхід бояр від великого князя до іншого (зрада). Другий (при всій дискусійності трактування його змісту в історичній літературі) слід зв'язувати із закликами до повстання [40, 1057]. «Судебник 1550 г.» доповнив цей перелік державних злочинів, відносячи до них, зокрема, «здавання міста ворогові». Проте, слід зазначити, що в політичному розумінні інтереси держави системно були поставлені під кримінально-правову охорону держави Соборним Уложенням 1649 р. (це викликано подальшим зміцненням самодержавної влади і централізованого управління). Вважається, що це був перший правовий акт про політичні злочини, що значно посилює кримінально-правову охорону відносин стосовно захисту державної влади. В ньому вже достатньо чітко державні, політичні злочини були відділені від інших злочинів. Фактично в цьому першому кодексі давалась відносно повна система державних злочинів [68, 50]. До них відносилися будь-які дії (а також один умисел), спрямовані

проти государя і його сім'ї, заколот, зрада, крамола. Відповідальність за ці злочини несли не тільки особи, які їх вчинили, але й родичі та близькі [68, 50]. Подальше розширення переліку державних злочинів відбулося у Військовому і Морському статутах Петра I [6, 45]. На чільне місце серед них (за важливістю) був поставлений будь-який виступ проти життя, здоров'я і честі государя (посилилась відповідальність, зокрема за недонесення про злий умисел проти государя) [6, 46].

У першій половині XVIII ст. приймаються укази, в яких ставиться за обов'язок доносити государю: 1) про злий умисел проти государя; 2) про зраду і крамолу; 3) про злочини проти порядку управління. Достатньо деталізовано регламентувався склад зради (збройне повстання проти государя, таємна переписка і таємні переговори з ворогом, передача відомостей про військові фортеці тощо). Ціла глава Артикула (гл. 17) була присвячена такому злочину як заколот. Усі ці злочини, як правило, каралися смертною карою. Як і Соборне уложення 1649 р., Військовий артикул карав не тільки за фактичне вчинення державних злочинів, але й за встановлення умислу на їх вчинення [6, 46].

Система норм про відповідальність за державні злочини отримала закінчене юридичне оформлення в Уложенні про покарання кримінальні і виправні 1845 р. Вони містилися в спеціальному розділі Уложення (розділ третій) «О преступлениях государственных», що складалися з двох глав. Глава перша включала норми «про злочини проти Священної Особи Государя Імператора і Членів Імператорського Дому» [6, 49]. У першопочатковому варіанті Уложення було вісім статей (ст. ст. 241-248). Аналогічний варіант класифікації державних злочинів був взятий за основу й при розробці Кримінального Уложення 1903 року. Натомість у 1904 році ст. ст. 244-248 були виключені із Уложення. Проте особливою Народою при Державній Раді визнано як необґрунтоване протиставлення інтересів монарха і верховної влади, в силу чого політичні злочини тепер чітко стали групуватися за іншим принципом, як: 1) посягання на верховну владу і государя Імператора з однієї сторони; 2) посягання на державну владу – з іншої сторони. Першою групою

об'єднувалися діяння, що посягали на внутрішню безпеку. Другою групою охоплювалися діяння, що посягали на зовнішню безпеку держави. У главі «Про бунт проти Верховної Влади і про злочинні діяння проти Священної Особи Імператора і членів Імператорського дому» віднесли заколот (повстання, бунт), створення політичних спільнот і політичну пропаганду [6, 72]. Заколотом визнається посягання на життя, здоров'я, честь і свободи самого государя і членів його сім'ї; спроба змінити встановлену форму державного устрою і порядок наслідування (спадкування) трону; самозванство (видання себе за члена Імператорського дому) і поширення брехливих чуток про кончину, відречення Імператора чи заміні форми правління [6, 72]. Передбачалося три види злочинних спільнот: 1) антиурядова злочинна спільнота; 2) злочинна спільнота, що має на меті вчинити державний злочин; 3) злочинна спільнота, що ставить за мету бунт або повстання. Кримінально-правовою політичною пропагандою розглядалися публічно виражена неповага верховній владі або порядку спадкування (наслідування) престолу, заклики до повстання державного ладу, вчиненню злочинів проти держави, непокора законам виготовлення, розмноження, зберігання і поширення літератури з такою ж метою [6, 96].

Стаття 260 встановлювала відповідальність за вчинення дій, передбачених ст. ст. 241, 242, 243, 247 і 250, спрямованих проти іноземної держави, з якою на підставі трактатів, оприлюднених про те узаконень, постановлена належна в цьому відношенні обоюдна взаємність, або ж проти верховної тієї держави влади [6, 76].

Ст. 261 формулювала кримінально-правову заборону у відношенні дій, що виражаються в явних і публічних зухвалих образах іноземних дипломатів з наміром виявити неповагу до їх уряду, якщо це може бути предметом неприємних пояснень між російським урядом і іноземним урядом [6, 77].

Таким чином, у главі другій відділення друге «Про державну зраду» охоплювало перелік діянь, зв'язаних з взаємовідносинами Російської Імперії з зарубіжними країнами. Маючи на увазі специфіку конкретних форм державної

зради, в юридичній літературі того часу було прийнято виділяти: 1) зраду військову; 2) зраду дипломатичну; 3) зраду загально цивільну.

До зради військової відносили: 1) надання допомоги ворогу в його військових або інших ворожих проти Росії діях; 2) здавання ворогові армії, флоту, окремої частини або команди, укріпленого місця тощо чи позбавлення їх можливості захисту від ворога, насильницький супротив військовим силам, знищення складів, військового майна тощо; 3) вступ до завідомо ворожого війська; 4) шпіонаж.

Законом від 7 червня 1904 р. були введені в дію глави Уложення 1903 р., які містили норми про державні злочини. Слід зазначити, що Уложення 1903 р. відмовилося від ділення Особливої частини на розділи, а тому з нього зникло поняття «державні злочини». При цьому, як уже зазначалося, в нього були включені глави «Про бунт против Верховной Влади і про злочинні діяння проти Священної Особи Імператора і Членів Імператорського Дому (гл. 3) і «Про державну зраду» (гл. 4), норми яких у багатьох аспектах повторювали норми розділів про державні злочини Уложення 1845 р. Тому, як уже зазначалося, в Уложенні не використовувалося поняття державних злочинів.

На першому етапі після революції тимчасові закони відображали стремління нової влади всіма силами, включаючи правові, придушити політичного противника (тому контрреволюційними злочинами вважалися будь-які діяння). Це відношення влади виражалося у відомій Постанові РНК «О Красном терроре» від 5 вересня 1918 р. (де зазначалося, що необхідно убезпечити Радянську республіку від класових ворогів шляхом ізолювання їх у концентраційних таборах тощо) та інших Постановах і Зверненнях [6].

Положення про революційні військові трибунали, прийнято Декретом ВЦІК, 20 листопада 1919 р., виділяло злочинні діяння контрреволюційного характеру, вчинені військовослужбовцями [52, 300]. Положення про революційні трибунали (Декрет ВЦІК від 18 березня 1920 р.) розмежовувало справи про контрреволюційні діяння і справи про велику спекуляцію, про

службові злочини в особливо великих розмірах, про явне дискредитування влади радянськими працівниками, про дезертирство [52].

Поняття «державні злочини» було відновлено в першому радянському Кримінальному кодексі – КК РРФСР 1922 р. Воно охоплювало дві його різновидності: «контрреволюційні злочини» і злочини проти народного управління [52, 300]. Ці положення слід віднести і до КК УРСР 1922 р. У них перше визначалося як «будь-яка дія, спрямована на повалення завоювань пролетарською революцією влади робітничо-селянських Рад і існуючого на основі конституції РСФСР робітничо-Селянського Уряду, а також дії в спрямуванні допомоги тій частині міжнародної буржуазії, яка не визнає рівноправності комуністичної системи, що приходить на заміну капіталізму і намагається до її повалення шляхом контрреформації або блокади, шпіонажу, фінансування преси і тому подібними засобами» [52, 300-301].

Необхідно погодитися з думкою А.В. Наумова, що ст. 67 КК РРСФР 1922 року, фактично відмінила принцип зворотної сили кримінального закону, оскільки у відповідності з нею, по суті, справи будь-яка відповідальна службова особа, що належала до апарату державної влади і управління дореволюційного періоду, могла бути звинувачена заднім числом у вчиненні контрреволюційного злочину (у той час, коли не існувало навіть такого поняття) [52].

Другою різновидністю – злочином проти порядку управління як різновидністю державних злочинів визнавалося «будь-яке діяння, спрямоване до порушення правильного функціонування органів управління чи народного господарства, поєднане з опором або непідкоренням законам радянської влади, з перепорою діяльності її органів та іншими діями, що викликають послаблення сили і авторитету влади» (ст. 74). У Кодексі містилося 30 норм про кримінальну відповідальність за такі злочини. Необхідно погодитися з позицією деяких авторів, що багато з цих злочинів у сучасному розумінні не можна віднести до злочинів проти управління. Наприклад, масові безлади (ст. 75), бандитизм (ст. 76-77), незаконний обіг вибухових речовин (ст. 93). Ці злочини посягають на

громадську безпеку. Втеча з під варти або з місць позбавлення волі (ст. 95) – це злочин проти правосуддя. Укриття колекцій і пам'ятників старовини і мистецтва, що підлягають реєстрації обміну або передачі в державні сховища (ст. 102) є злочинами проти власності [52, 303].

У 1923 році визначення аналізованих складів злочинів було істотно розширене: контрреволюційним стало визнаватися «і такі дії, які не будучи безпосередньо направлені на досягнення вищезазначених цілей, але завідомо для особи, що вчинила це діяння, містять у собі замах на основі політичні і господарські завоювання пролетарської революції. Був Кодекс оновлений таким складом злочину, як: «економічна контрреволюція» (ст. 63), під якою розуміли протидію нормальній діяльності державних установ і підприємств або відповідне використання їх для знищення і підризу державної промисловості, торгівлі, транспорту з метою вчинення діянь, передбачених статтею 57 КК РРФСР 1922 р. [52, 304].

З часу утворення Союзу РСР (1922 р.) і після громадянської війни процес законотворчості пішов більш активно. Це видно з того, що було описано вище. Крім того, принципові зміни в розумінні державних злочинів зв'язані з прийняттям КК РРФСР 1926 р. У ньому законодавець відмовився від поняття державних злочинів. Глава 1 Особливої частини охоплювала норми про відповідальність за контрреволюційні злочини, а гл. 2 – за злочини проти порядку управління. Останні злочини «втратили» статус державних злочинів (проте з часом загальносоюзний законодавець «поновив» це поняття, відносячи до державних контрреволюційні злочини проти порядку управління) [52, 304].

Що ж стосується поняття «контрреволюційні злочини» та переліку їх видів, то в основному вони в КК РРФСР 1926 р. відповідають таким, що були в попередньому Кодексі, але з врахуванням більш пізніх поправок. Новим складом контрреволюційних злочинів є використання релігійних забобонів з метою повалення робітничо-селянської влади або для спонування до супротиву її законам і постановам [52, 304-305].

Контрреволюційні злочини ненадовго були віддалені від злочинів проти порядку управління, і вже у 1927 р. ЦВК СРСР від 15 лютого 1927 р. було прийнято загальносоюзне Положення про державні злочини (контрреволюційні і особливо для СРСР небезпечних злочинів проти порядку управління), знову об'єднавши ті і інші злочини в державні злочини [56]. Його норми повністю увійшли в КК РРФСР 1926 р. Це також стосується й КК УРСР 1927 року. У зв'язку з цим відповідні зміни були внесені і в КК РРФСР 1926 р.

Слід звернути також увагу й на те, що в силу міжнародної солідарності інтересів усіх трудящих зазначені такі ж злочини (контрреволюційні) визнавалися контрреволюційними і тоді, коли вони були направлені на всяку іншу державу трудящих, хоча й яка не входить до Союзу РСР [56].

У КК РРФСР, 1926 р., у ст. 58 давалося розгорнуте визначення контрреволюційного злочину. «Контрреволюційним визнається всяка дія, направлена до повалення підриву або ослаблення влади робітничо-селянських рад і обраних ними на основі Конституції СРСР і Конституції союзних республік робітничо-селянських урядів Союзу РСР, союзних і автономних республік або до підриву або до послаблення зовнішньої безпеки Союзу РСР і основних господарських, політичних і національних завоювань пролетарської революції» [56].

Слід звернути увагу на те, що коло складів контрреволюційних злочинів, передбачених у КК РРФСР, 1926 року, виявився в історичному аспекті достатньо стабільним – це зрада Батьківщині, шпіонаж, вчинення терористичних актів, диверсія, контрреволюційна пропаганда або агітація, а також проведення контрреволюційної організаційної діяльності, контрреволюційний саботаж, недонесення про контрреволюційні злочини тощо.

В подальшому розвиток законодавства про державні злочини став відображенням у кримінальному законодавстві сталінської тези про загострення класової боротьби і забезпеченням майбутніх ганебних і жорстоких

репресій сталінського режиму, тобто це був крок у сторону розширення репресивних методів боротьби з так званим «класовим противником» [56].

Постанова ЦВК СРСР «Про внесення змін у діючі кримінально-процесуальні кодекси союзних республік» приписувало внести наступні зміни в кримінально-процесуальні кодекси союзних республік з розслідування і розгляду справ про терористичні організації і терористичні акти проти працівників радянської влади:

1. Слідство по цим справам закінчувати в строк не більше десяти днів.
2. Обвинувальний висновок вручати обвинуваченому за одну добу до розгляду справи в суді.
3. Справи слухати без участі сторін.
4. Касаційне оскарження вироків, як і подачі клопотань про помилування не допускати.
5. Вироки до вищої міри покарання приводити до виконання негайно по винесенню вироків» (зміст п. 2,4 і 5 Постанови ЦВК СРСР від 14 вересня 1937 р. було поширено на справу про контрреволюційне шкідництво і диверсії) [52, 267].

Ці законодавчі акти і були тим нормативним забезпеченням і обґрунтуванням на законодавчому рівні «великого терору» 30-50 рр. XX ст. у СРСР».

Наступні зміни в кримінальному законодавстві про відповідальність за державні злочини були пов'язані з Великою Вітчизняною війною і післявоєнним періодом. Зокрема, указом Президії Верховної Ради СРСР від 15 листопада 1943 р. «Про відповідальність за розголошення державної таємниці і за втрату документів, що містили державну таємницю» була посилена відповідальність за вчинення цих злочинів. Аналогічний указ від 9 червня 1947 р., уточнював як склади означених злочинів, так і санкції нових сформульованих норм [52, 309].

Слід звернути увагу на те, що Указом Президії Верховної Ради СРСР від 12 січня 1950 року «Про застосування смертної кари до зрадників Батьківщини,

шпіонам, підриивникам-диверсантам» було допущено застосування до названих осіб смертної кари, відміненої Указом Президії Верховної ради СРСР від 26 травня 1947 р. [55]. Усі зазначені зміни також стосувалися і КК УРСР 1927 року з відповідними змінами і доповненнями.

Правова реформа кінця 50-х років, у тому числі і розробка основ загальносоюзного законодавства, змусила переглянути і аналізовану групу посягань. Одночасно з Основами кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1958 р., яке відмінило застосування аналогії, був прийнятий закон СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» [55]. Цей закон, з часом, був повністю включений у КК РСФС 1960 р. та КК УРСР 1960 р.

До інших державних злочинів відносилися і порушення національного і расового рівноправ'я, розголошення державної таємниці; втрата документів, що містять державну таємницю, бандитизм, контрабанда, масові безпорядки, ухилення від чергового призову на дійсну військову службу, ухилення від призиву по мобілізації, ухилення у військовий час від виконання повинностей або уникань податків, незаконний виїзд за кордон і незаконний в'їзд до СРСР, порушення правил міжнародних актів, порушення правил безпеки руху й експлуатації транспорту і транспортних засобів, виготовлення або збут підробних грошей або цінних паперів, порушення правил про валютні операції, недонесення про державні злочини [55].

Висновки до розділу 1

Під злочинами проти основ національної безпеки України слід розуміти суспільно небезпечні діяння (злочини), що посягають на відносини, які забезпечують умови з охорони основ національної безпеки України у політичній та економічній сферах, у сфері державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканості та обороноздатності держави, у сфері науково-технічної, інформаційної, екологічної безпеки України від зовнішніх та внутрішніх загроз, вчинені з прямим умислом і спеціальною метою, та передбачені КК України.

У подальшому (до кінця 80-х років ХХ ст.) законодавство про державні злочини змінилося в бік посилення кримінальної відповідальності за вчинення окремих злочинів. Зокрема, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 1 липня 1961 р. була сформульована кваліфікуюча ознака у складі злочину порушення правила про валютні операції (вчинення злочину у вигляді промислу або у великих розмірах, а рівно особою, раніше судимою за такі злочини та інші зміни, що призвели до вилучення з КК України певних складів злочинів). Нині чинний КК України 2001 року, передбачає розділ I Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки України», який істотно відрізняється від КК 1960 року. Цей розділ містить такі склади злочинів: 1) дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК); 2) посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК); 3) державна зрада (ст. 111 КК); 4) посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК); 5) диверсія (ст. 113 КК); 6) шпигунство (ст. 114 КК)

РОЗДІЛ 2

ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1. Об'єкт та об'єктивна сторона злочинів проти основ національної безпеки України

Стаття 1 Конституції України проголошує, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [24]. Тому порушення встановленого Конституцією України порядку створення та захисту конституційного ладу, території України, а також порядку виконання представниками влади своїх повноважень може створювати загрозу основам національної безпеки взагалі та конституційним основам національної безпеки України зокрема.

У кримінально-правовій літературі об'єкти злочинів зазвичай класифікуються за двома підставами: залежно від ступеня узагальненості – «за вертикаллю» (загальний, родовий і безпосередній) та залежно від важливості безпосереднього об'єкта – «за горизонталлю» (основний, додатковий обов'язковий, додатковий, факультативний) [79].

Дається переважно однозначне розуміння видів об'єктів, за винятком того, що ж саме розуміє той чи інший автор під об'єктом злочину: суспільні відносини, цінності, сфери життєдіяльності тощо. Тому, на перший погляд еkleктичним, але загалом універсальним, вважається поділ об'єктів (і передусім за вертикаллю), який здійснено в одній із праць А. М. Шульги та В. І. Павликівського. Зокрема, вони поділяють об'єкти злочинів «за вертикаллю» таким чином: «Загальним об'єктом злочину визначається сукупність суспільних відносин, соціальних благ, цінностей, інших сфер життєдіяльності людей, що охороняються кримінальним правом. Первинне уявлення про загальний об'єкт злочину можна отримати під час ознайомлення

із ч. 1 ст. 1 КК України. Більш детальний перелік об'єктів кримінально-правової охорони закріплений у двадцяти розділах Особливої частини КК України.

Родовий об'єкт – це об'єкт, що охоплює коло тотожних чи однорідних за своєю соціально-політичною чи економічною суттю суспільних відносин, соціальних благ, цінностей, інших сфер життєдіяльності людей, що в силу цього повинно бути захищені єдиним комплексом взаємозалежних кримінально-правових норм.

Безпосереднім об'єктом злочину виступають суспільні відносини, соціальні блага, цінності, інші сфери життєдіяльності людей, на які безпосередньо спрямоване посягання і яким внаслідок злочинних дій спричиняється суспільно небезпечна шкода» [79].

Слід зауважити, що в літературі визначається також видовий об'єкт як складова частина родового об'єкта [37, 209]. Зокрема, серед такого роду злочинів, як злочини у сфері господарської діяльності, можна визначити наступні види злочинів: злочини у сфері безпеки господарської діяльності; злочини у сфері грошового обігу, валютного регулювання, валютного контролю; злочини у бюджетній сфері; злочини, що посягають на свободу господарської діяльності тощо [14, 143]. Відповідно, серед злочинів проти основ національної безпеки України можна виокремити злочини, які посягають саме на конституційні основи національної безпеки України.

Так, О. А. Чуваков стверджує, що родовим об'єктом цих злочинів є безпека держави [29, 9]. Основи національної безпеки України і безпека держави – це такі поняття, які не збігаються за змістом і обсягом, тому визначення родового об'єкта, яке надає О. А. Чуваков, видається неточним.

На думку М. І. Хавронюка, родовим об'єктом злочинів проти основ національної безпеки України є безпека України у різних її сферах [29, 27]. Таке ж визначення родовому об'єкту дають Е. М. Кисилук та В. І. Павликівський [29, 31]. Але вся безпека не може бути родовим об'єктом злочинів, що посягають лише на її основи, адже загалом національна безпека України охороняється не тільки за допомогою заборони діянь,

передбачених у Розділі I Особливої частини КК України, а й шляхом встановлення інших норм, які мають місце у цьому кодексі.

Найбільш вдале визначення родового об'єкта розглядуваних злочинів надав В. Я. Тацій, який вказує, що родовим об'єктом злочинів, передбачених у цьому розділі, є суспільні відносини з охорони національної безпеки України: її конституційного ладу, суверенітету, територіальної недоторканності, обороноздатності [29, 25]. Також слід погодитись з О. Ф. Бантишевим і В. С. Картацевим, які стверджують, що «родовий об'єкт зазначених злочинів – основи національної безпеки України, головними складовими яких є пріоритетні національні інтереси» [49, 250]. Тобто слід констатувати, що родовий об'єкт розглядуваних злочинів чітко визначений у самому кримінальному законі і немає сенсу його якимось чином надавати іншими словами.

У межах цього родового об'єкта слід виокремити такі основи національної безпеки, посягання на які прямо і безпосередньо порушує не тільки положення Кримінального кодексу України, а й Конституції України, тому цей вид основ національної безпеки доцільно називати «конституційні основи національної безпеки України». Саме вони є видовим об'єктом злочинів, передбачених ст. ст. 109, 110 та 112 КК України, котрі встановлюють відповідальність за дії явної антиконституційної спрямованості проти таких безпосередніх об'єктів, що перебувають під прямою охороною Конституції України. Ці безпосередні об'єкти чітко визначаються у названих статтях кримінального закону й одно значно вказують на антиконституційний характер передбачених тут діянь [44].

З'ясування змісту об'єкту злочинів, передбачених ст. 109 КК України, «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» викликає розбіжності у позиціях криміналістів. Так, автори коментаря за ред. С. С. Яценка переконані у тому, що об'єктом цього злочину виступає внутрішня безпека держави в двох

головних сферах – у сфері функціонування конституційного ладу і в сфері діяльності державної влади [49, 211].

Схожа позиція заявлена і в коментарі за ред. В. В. Сташиса та В. Я. Тація, де сказано, що це суспільні відносини, які забезпечують внутрішню безпеку України, захист її конституційного ладу та державної влади [30, 325].

Отже, згадані автори видовим об'єктом цього злочину визнають внутрішню безпеку. Але з такою позицією не можна цілком погодитись у зв'язку з тим, що посягання на конституційний лад і державну владу можуть також створювати і зовнішню небезпеку, і на це прямо вказується у кримінальному законодавстві багатьох зарубіжних країн. Так, раніше у праці згадувалося про те, що у низці кодексів зарубіжних країн є вказівка на підвищену суспільну небезпечність діяння, якщо при вчиненні злочину проти конституційних основ національної безпеки має місце участь іноземної держави, іноземної організації, їх представників чи окремих осіб (ст. ст. 308, 309 КК Грузії, § 111 КК Данії, ст. 62 Естонської Республіки, ст. 118 КК Литовської Республіки, ст. 97а КК Нідерландів, ст. 275 КК Швейцарії). Тобто участь у вчиненні злочину, передбаченого ст. 109 КК України, іноземного елемента створює умови для порушення також і зовнішньої безпеки. Однак дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, можуть спровокувати іноземне втручання у життєдіяльність країни [44].

Автори коментаря за ред. М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренка визнають об'єктом злочину, передбаченого ст. 109 КК, політичну безпеку (як складову національної безпеки) України в найважливіших сферах: існування конституційного ладу і функціонування державної влади [49, 5]. Таку ж позицію пропонують і автори коментаря за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка: встановлений Конституцією і законами України порядок створення і діяльності вищих органів державної влади, порушення якого створює загрозу безпеці держави у політичній сфері [48, 243].

На думку цих дослідників, видовим об'єктом розглядуваного злочину є політична безпека. З такою позицією також важко погодитись, бо політична сфера є категорією ширшою, ніж основи національної безпеки країни, і містить у собі не тільки такі складові, як внутрішня та зовнішня безпека, а також політику у різних сферах життєдіяльності, у тому числі політику у сфері економіки, освіти, міжнародного співробітництва, соціальной сфері тощо.

Тому, єдиною безперечною рисою безпосередніх об'єктів злочинів, передбачених ст. 109 КК, є те, що вони перебувають під прямим захистом Конституції України і виступають в якості конституційних основ національної безпеки України. Це такі об'єкти, як конституційний лад та державна влада України.

Об'єкт злочинів, передбачених ст. 110 КК «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України», визначається наступним чином.

Забезпечення територіальної цілісності і недоторканності України належить до конституційних основ національної безпеки України. Статтею 110 КК України передбачено відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України. Якщо звернути увагу на складові вказаного злочину, зокрема на його об'єкт, то очевидно те, що посягання здійснюється на конституційні основи національної безпеки, а це полягає у відсутності загрози порушення встановлених Конституцією України, законами України і міжнародними правовими актами територіальної цілісності України та порядку визначення її території [44. 78].

Визначення об'єкта злочину, передбаченого ст. 112 КК України «Посягання на життя державного чи громадського діяча України», традиційно є дискусійним питанням в теорії кримінального права. Коріння дискусії виникають ще у радянський період. Так, А. А. Піонтковський відносив до державних діячів осіб, що займають керівні посади в партійному апараті [51, 111]. Більше того, він відзначав: «Посягання на життя і здоров'я представників соціалістичних держав, вчинене з метою підриву чи ослаблення Радянської влади чи влади тих соціалістичних держав, до яких належали потерпілі, варто

розглядати відповідно до постанови ст. 10 Закону про кримінальну відповідальність за державні злочини як терористичний акт проти державного чи громадського діяча чи представника Радянської влади» [51, 102].

В. В. Сташис розуміє під державним діячем особу, що виконує важливі державні функції в політичній, економічній, культурній галузях [49, 129]. Є. О. Смирнов вважав, що державний діяч – це посадова особа, якій надано повноваження, що дозволяють здійснювати державну діяльність, приймати і проводити в життя рішення в масштабі держави [49, 112].

М. І. Бажанов під державними діячами розумів осіб, що здійснюють відповідні функції від імені і за дорученням Радянської держави чи його органів в керівництві організаційно-управлінським, адміністративно-господарським, соціально-культурним та іншими видами діяльності (міністри Союзу РСР чи союзних республік, їх заступники, інші відповідальні працівники міністерств, комітетів чи відомств), а під громадськими діячами – осіб, що своєю активною партійною, профспівковою, комсомольською й іншою діяльністю сприяють успішному вирішенню задач соціалістичного будівництва (керівники партійних, комсомольських, профспівкових і інших громадських організацій, а також рядові члени цих організацій) [50, 34].

У період після набуття Україною незалежності підходи до визначення державного діяча були дещо скориговані. Відповідно до статті 112 КК України, відповідальність встановлюється за посягання на життя таких осіб: Президента України, Голови Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України, Голови чи судді Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України, Генерального прокурора України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови Рахункової палати, Голови Національного банку України, керівника політичної партії, вчинене у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю.

Особливістю положень ст. 112 КК України полягає у тому, що під її ознаки підпадають посягання на життя тих осіб, які уособлюють

конституційний лад та державну владу України і перебувають під прямим захистом Конституції України [47].

Антиконституційний характер посягання на життя осіб, передбачених у ст. 112 КК, є явним, тому в кримінально-правовій науці існує єдність думок стосовно того, що цей злочин є двооб'єктним, і немає розбіжностей в тому, який з цих об'єктів визнавати основним, а який — додатковим обов'язковим [44, 79].

Так, В. Я. Тацій зазначає, що безпосереднім об'єктом цього злочину є відносини, що забезпечують нормальну роботу всіх гілок влади (законодавчої, виконавчої, судової), а також політичних партій. Обов'язковим додатковим обов'язковим об'єктом виступає життя людини – державного чи громадського діяча [32, 31].

О. А. Чуваков вказує, що об'єктом цього злочину є суспільні відносини у сфері здійснення вищої державної влади, а додатковим об'єктом – життя і здоров'я людини [31, 14].

При цьому М. І. Хавронюк підкреслює: «Специфічною ознакою злочину є потерпілий. Ним може бути лише державний чи громадський діяч, обраний (призначений) на посаду у встановленому Конституцією України і Законами України порядку» [32, 31]. Тобто основним об'єктом цього злочину є конституційні основи національної безпеки України, а додатковим обов'язковим об'єктом виступає життя зазначених у ст. 112 КК України осіб.

Посягання на життя, тобто вбивство або замах на вбивство близького родича особи, вказаної у ст. 112 КК України, у зв'язку з виконанням цією особою службового чи громадського обов'язку кваліфікується як замах на вбивство або вбивство за загальним складом умисного вбивства відповідно до п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України.

У зв'язку з цим зверталася увага на те, що в КК України мають місце ще чотири окремі склади злочинів, які передбачають відповідальність за посягання на життя конкретних осіб у зв'язку з виконанням ними службового або громадського обов'язку. Зокрема, це стаття 348 КК України,

яка передбачає відповідальність за посягання на життя працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків, а також члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовців у зв'язку з їх діяльністю щодо охорони громадського порядку; стаття 379 КК України, яка передбачає відповідальність за посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного або їх близьких родичів у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя; ст. 400 КК, яка передбачає відповідальність за посягання на життя захисника чи представника особи або їх близьких родичів у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із наданням правової допомоги; стаття 443 КК України, яка передбачає відповідальність за посягання на життя представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, з метою впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав, чи організацій, що вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень [44, 880].

Ознаками одних складів злочинів (ст. ст. 348, 379, 400 КК України) охоплюються не тільки посягання на життя певних службових чи громадських осіб, а й їх близьких родичів, тоді як у ст. ст. 112 та 443 КК України такої ознаки немає. Можна погодитись із думкою Л. В. Мошняги, яка вважає, що це недолік чинного кримінального законодавства, який демонструє невідповідність його у цій частині такому важливому принципу криміналізації діянь, як принцип системно-правової несуперечливості. Усунути цей недолік можна або шляхом відповідного доповнення ст. ст. 112 та 443 КК України, або шляхом виключення зі ст. ст. 348, 379, 400 КК України вказівки на близьких родичів і кваліфікування всіх випадків посягань на близьких родичів виключно за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК. Але, якщо нічого не змінювати в інших статтях, то тоді доцільно буде доповнити ознаки ст. 112 КК України вказівкою на такого потерпілого, як близькі родичі зазначених у цій статті осіб [44, 81].

Об'єктивна сторона складу злочину є чи не найважливішим для практичної діяльності елементом складу злочину. Шляхом дослідження об'єктивної сторони робиться висновок про зміст інших елементів складу злочину, а будь-який висновок у кримінальній справі може бути здійснений виключно за матеріальними слідами, які залишає після себе злочин у реальній дійсності. Так, під час досудового розслідування і під час судового розгляду у кримінальному провадженні на практиці в першу чергу, як правило, встановлюється саме об'єктивна сторона складу злочину, на підставі якої з'ясовуються ознаки суб'єктивної сторони. Злочини проти конституційних основ національної безпеки України є особливим видом злочинів проти основ національної безпеки, адже вони посягають на конституційний лад і державну владу, територіальну цілісність і недоторканість України, а також на нормальну діяльність усіх гілок державної влади (законодавчої, виконавчої, судової) та політичних партій і порядок виконання їх представниками своїх обов'язків та повноважень. Тому дослідження об'єктивної сторони цих злочинів має не лише теоретичне, а й практичне значення.

Злочини проти основ національної безпеки є одним із найбільш небезпечних видів злочинної діяльності.

У Законі України від 21.06.2018 р. «Про національну безпеку України» зазначено, що національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам [21].

Під злочинами проти основ національної безпеки України розуміють передбачені кримінальним законом умисні суспільно небезпечні дії, що посягають на конституційний лад, суверенітет і територіальну недоторканність України [29, 19]. Важливе значення для забезпечення національної безпеки має криміналізація дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади.

В.К. Матвійчук дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення

конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК) та посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК), справедливо відносить до злочинів, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки у політичній сфері [41, 84].

З об'єктивної сторони злочини проти основ національної безпеки України здійснюється шляхом активної поведінки – дії [29, 19].

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складів злочинів, передбачених у ст. 109 і 110 КК України, є насильницькі діяння, які можуть проявлятися у двох формах: дії та змови про вчинення таких дій. Тобто можемо стверджувати, що прояви мирних революцій чи інших видів непокори народу у зв'язку з певним конституційним ладом, яка ним не підтримується, не «підпадатимуть» під дію ст. 109 КК України.

Дані склади злочинів можемо охарактеризувати як злочини з формальним складом, тому вони вважаються закінченими з моменту вчинення самого діяння. Крім того, змова про вчинення злочину, передбаченого ст. 109 КК (який можна розцінювати як готування), вважається злочином з усіченим складом [29, 19].

Відносно злочинів проти держави, таких як дії, спрямовані на насильницьку зміну конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК), а також посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК), слід мати на увазі, що кожен із цих злочинів може утворюватися різнорганітними діями, які мають декілька форм [4, 94-96]. Проте й Л.В. Мошняга, й І.Е. Діордіца переконані, що досліджувані дії можуть вчинятися й іншими, ненасильницькими діями. Саме тому вони пропонують замінити в ч. 1 ст. 109 КК слова «насильницької» на слово «незаконної» [47, 206; 16, 13].

В юридичній літературі по-різному визначають форми об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 109 КК. Так, М.І. Бажанов розглядав об'єктивну сторону цього злочину наступним чином:

1) дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади;

2) змову про вчинення таких дій;

3) публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади;

4) розповсюдження матеріалів із закликами до таких дій [30, 19].

Такої ж позиції дотримується М.І. Хавронюк [51, 264].

Інші автори визначають, що об'єктивна сторона складів злочинів, передбачених ст. 109 КК, може бути п'ятьох форм, зокрема:

1) дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу;

2) дії, вчинені з метою захоплення державної влади;

3) змова про вчинення таких дій;

4) публічні заклики до вчинення таких дій;

5) розповсюдження матеріалів із закликами до таких дій [47, 206; 16, 13].

О.Ф. Бантишев та В.С. Кравцев визначали об'єктивну сторону ст. 109 у трьох формах:

1) дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу;

2) дії, вчинені з метою захоплення державної влади;

3) змова про вчинення таких дій [48, 264].

О.Ф. Бантишев та Є.В. Суслов характеризують об'єктивну сторону ст. 109 КК наступним чином:

1) дії, учинені з метою насильницької зміни конституційного ладу (ч. 1 ст. 109 КК);

2) дії, учинені з метою повалення конституційного ладу (ч. 1 ст. 109 КК);

3) дії, учинені з метою захоплення державної влади (ч. 1 ст. 109 КК);

4) змова про вчинення таких дій (ч. 1 ст. 109 КК);

5) публічні заклики до насильницької зміни конституційного ладу (ч. 2 ст. 109 КК);

6) публічні заклики до насильницького повалення конституційного

ладу (ч. 2 ст. 109 КК);

7) публічні заклики до захоплення державної влади (ч. 2 ст. 109 КК);

8) розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ч. 2 ст. 109 КК) [5, 94-96]. Така позиція видається найбільш прийнятною, оскільки вказаними авторами охоплено всі можливі дії, які можуть вчинятися альтернативно і тягнуть за собою кримінальну відповідальність за ст. 109 КК.

Щодо об'єктивних ознак злочинів, передбачених ст. 110 КК, то тут також немає єдиної думки щодо їх визначення.

На думку О.Ф. Бантишева та О.В. Шамари, об'єктивну сторону злочинів, передбачених ст. 110 КК, характеризують чотири форми:

1) дії, вчинені з метою зміни меж території України;

2) дії, вчинені з метою зміни державного кордону України;

3) публічні заклики до вчинення таких дій;

4) поширення матеріалів із закликами до таких дій [5, 73]. Такої точки зору дотримується і Л.В. Мошняга [47, 206].

Щодо дій, спрямованих на зміну державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, то Конституція України не встановлює порядку зміни державного кордону. Зміна державного кордону (який є умовною лінією), навіть здійснена внаслідок збройного захоплення частини території країни, водночас означає зміну меж її території [51, 255-256].

У зв'язку із цим виокремлення дій, вчинених із метою зміни державного кордону України, самостійною ознакою об'єктивної сторони цього злочину є необґрунтованим.

Тому більш правильною ми вважаємо думку М.І. Бажанова, який розглядав об'єктивну сторону цього злочину таким чином:

1) дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону на порушення порядку, встановленого Конституцією України;

2) публічні заклики до вчинення цих дій; 3) розповсюдження матеріалів із

закликами до вчинення таких дій. Він вважав, що зміст цих діянь аналогічний діям, передбаченим ст. 109 КК. Відмінність лише в тому, що ст. 110 КК не вимагає, щоб ці дії мали насильницький характер [30, 22].

2.2. Характеристика суб'єкта та суб'єктивної сторони злочинів проти основ національної безпеки України

Суб'єктом злочину кримінальне право визнає фізичну осудну особу (людину), яка досягла до моменту вчинення злочину певного віку, та вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене кримінальним законом, і здатна понести за нього кримінальну відповідальність. Тут необхідно зазначити, що вперше в КК України 2001 р. у ч. 1 ст. 18 дається законодавче визначення суб'єкта злочину: «Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого, відповідно до цього Кодексу, може настати кримінальна відповідальність» [34], а також сформульоване визначення спеціального суб'єкта – ч. 2 ст. 18 КК України: «Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність за злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа» [34]. Відсутність будь-якої з ознак загального, а для спеціального – ознак спеціального суб'єкта злочину, виключає склад конкретного злочинного діяння й застосування до особи покарання. Ці вимоги стосуються і злочинів, передбачених розділом 1 Особливої частини КК України. Така значущість суб'єкта цих злочинів потребує значної уваги до його дослідження і, зокрема до класифікації суб'єктів.

Аналіз юридичної, філософської, медичної і психологічної літератури окреслив основні теоретичні й методологічні проблеми вчення про суб'єкт злочину в науці кримінального права. З дослідження цієї літератури видно, що під методологією розуміють насамперед вчення щодо принципів побудови, форм і способів науково-пізнавальної діяльності, вчення про структуру, логічної організації, а також щодо методів і засобів цієї діяльності. Виходячи із зазначеного, слід погодитися з думкою В.Г. Павлова, що методологія дає змогу представити вчення про суб'єкт злочину взагалі, а на нашу думку, і про суб'єкт досліджуваних злочинів з історико-філософських, правових і теоретичних позицій, допомагає визначити найбільш перспективні напрями цього вчення,

глибше пізнати логіку існуючих проблем, виявити і закріпити важливі пріоритети при їх дослідженні [37, 12].

Під методологією розуміють: вчення щодо принципів побудови, форм і способів науково-пізнавальної діяльності; вчення про структуру логічної організації, а також щодо методів і засобів цієї діяльності. Термін «методологія» в літературі у широкому розумінні використовується як філософське вчення про методи пізнання [8, 365-367]. У вузькому розумінні під методологією розуміють сукупність пізнавальних засобів, розроблених на основі принципів всезагальної методології, що мають методологічне значення в конкретній сфері пізнання і практики. Крім того, під методологією розуміють систему принципів наукового дослідження, оскільки методологія визначає, якою мірою зібрані факти можуть слугувати і відповідати об'єктивному знанню [1, 139].

Якщо розглядати проблеми дослідження суб'єкта злочину з позиції методології теоретичних концепцій в українському і російському кримінальному праві, то, незважаючи на різне ставлення дореволюційних вітчизняних криміналістів до філософських і кримінально-правових теорій, у більшості своїй вони були єдині в тому, що суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа, і виступали проти кримінальної відповідальності юридичних осіб [78, 107].

Проблема осудності і неосудності особи, яка вчинила злочин, що є однією з основних у теорії кримінального права щодо суб'єкта злочину, вирішувалися представниками різних шкіл по-різному. Що ж стосується віку суб'єкта, як однієї з головних його ознак, то дослідження зводилося до різних класифікацій злочинних елементів, або до розгляду їх вікових особливостей з позиції особистісних особливостей злочинця. Звичайно, вивчення свободи волі, осудності, неосудності та інших питань, що пов'язані з поведінкою людини в суспільстві, не/ можливо обґрунтувати і вирішити поза проблемою суб'єкта злочину, з якою тісно пов'язані різні інститути кримінального права. Висвітлення питань методології в кримінально-правових дослідженнях та

літературі цього ж напрямку щодо суб'єкта злочину обмежувалося лише вказівкою авторів на діалектичний матеріалізм як всезагальний метод наукового пізнання, а приватно-наукові методи були в затінку і потребували дослідження.

Важливе значення для розуміння теоретичних і методологічних проблем поняття «суб'єкт злочину» мало дослідження радянськими та сучасними фахівцями в галузі кримінального права філософського поняття свободи волі в її матеріалістичному розумінні, а також таких ознак суб'єкта злочину, як вік, осудність і неосудність [78, 107].

Важливою стороною дослідження суб'єкта злочину і, зокрема, суб'єкта складів злочинів проти основ національної безпеки є вивчення такого складного питання в науці кримінального права і кримінології, як співвідношення понять «суб'єкт злочину» і «особистість злочинця», які іноді ототожнюються. Методологічною основою дослідження цієї проблеми є як поглиблене вивчення самого злочинного діяння на різних етапах розвитку нашої держави, так і вдосконалення кримінального законодавства з метою більш ефективної боротьби зі злочинністю, у тому числі з екологічною злочинністю. Поняття «суб'єкт злочину» і «особистість злочинця» хоча й близькі, але не тотожні. Крім того, вони мають різний обсяг, а саме – поняття «суб'єкт злочину» вужче, ніж поняття «особистість злочинця» [67, 23]. Поняття «суб'єкт злочину» ґрунтується на конкретних положеннях, сформульованих у кримінальному законі, і виходить із методологічних передумов філософських і кримінально-правових теорій. «Суб'єкт злочину» – це термін кримінально-правовий, який скоріше визначає юридичну характеристику особи, яка вчинила злочин, і відрізняється від кримінологічного поняття «особистість злочинця». Натомість «особистість злочинця» як більш об'ємне поняття, розкривається через соціальну суть особи, а також через складний комплекс ознак, властивостей, зв'язків, відносин, моральний і духовний світ, що характеризують її, взятих у взаємодії з індивідуальними особливостями і життєвими фактами, що лежать в основі злочинної поведінки [78, 107].

Крім того, стосовно суб'єкта злочину також існує проблема його класифікації. Адже, як відомо, в юридичній літературі існують різні погляди на класифікацію суб'єктів злочину. Деякі автори стверджують, що ними можуть бути як при/ватні, так і службові особи [67, 131-141]. Інші вважають, що суб'єктами злочинів можуть бути будь-які особи. Існує думка, що суб'єктом злочину можуть бути як громадяни, так і службові особи. У теорії кримінального права суб'єкти злочинів також класифікуються на загальний і спеціальний [60, 120].

Така суперечлива класифікація суб'єктів злочину, їх тлумачення в науці кримінального права та судовій практиці не може надати допомоги судам та правоохоронним органам у справі боротьби зі злочинними проявами. Положення, що склалося, зумовлює необхідність більш поглибленого дослідження суб'єкта злочинів проти основ національної безпеки України. З цією метою перш за все звернемося до термінології, що використовується авторами для позначення суб'єкта конкретного злочинного діяння. Так, В.Я. Тацій при позначенні суб'єкта злочину, використовує термін «приватна особа». Ми підтримуємо позицію В.К. Матвійчука про те, що поняття «приватна особа» не зовсім точно відображає той зміст, який названі автори йому намагаються надати [41, 70]. Перш ніж зробити спробу пояснити свою точку зору про це поняття, слід зазначити, що в кримінальному праві зміст терміна «приватна особа» до того часу не був розроблений. Ним автори існуючих підручників з кримінального права, курсів кримінального права, монографічної літератури, навчальних посібників і статей називають суб'єктів складів злочинів, що стосуються основ національної безпеки України. При цьому не дають пояснення, на відміну від поняття «службова особа», якими ж ознаками повинна володіти приватна особа. Разом з тим розробка ознак приватної особи має не тільки теоретичне, але й істотне практичне значення, на чому акцентував увагу В.К. Матвійчук [41, 70], що ми й спробуємо аргументувати при визначенні суб'єкта злочину, передбаченого КК України. Щоб отримати з цього питання більш або менш вичерпну відповідь, важливо дійсно дати тлумачення

терміна «приватна особа», з'ясувати, який зміст в нього вкладається, і що власне під ним треба розуміти, як його треба аргументувати. Згідно зі «Словарем русского языка» С. Ожегова, слово «частый» означає «являющийся отдельной частью чего-либо, не общий, не типичный. Личный, не общественный, не государственный» [8, 717]. Близьке за значенням, хоча й вужче тлумачення терміна «приватний» пропонує «Толковый словарь русского языка» В. Даля: «относящийся к части, общему, исключение» [8, 583]. Дещо схоже розуміння дається терміну «приватний» у Великому тлумачному словнику сучасної української мови: «Який належить окремій особі (особам); не державний, не суспільний. Який стосується окремої особи (осіб) особистий – перев., у сполуч. зі сл. життя. Не пов'язаний зі службовою або суспільною діяльністю, який не має офіційного значення ... виконується поза державною службовою ... який не перебував на державній службі ... Приватним способом: а) неофіційно; б) для окремої особи або поза державною службою ...» [8, 926].

З існуючих тлумачень терміна «приватна», що є в словниках, звичайно, ще не можна визначити ознаки приватної особи. Нам видається, що для цієї мети ще додатково необхідно скористатись тими положеннями, що є в чинному кримінальному законодавстві (ст. 364 КК України), службова особа. У випадку вчинення цих злочинів неслужбовими і приватними особами останні мають ознаки загального суб'єкта і злочинні діяння не відносять до розряду вчинених службовими особами [41, 64].

Аналіз судової практики та вищезазначених поглядів дає можливість відібрати з них все позитивне і дати визначення суб'єкта злочинів, передбачених розділом першим Особливої частини.

Отже, суб'єктами злочинів проти основ національної безпеки України, як показує вивчення судової практики та аналіз складів злочинів цієї категорії, є фізичні, осудні особи, які до моменту вчинення злочину досягли 16-річного віку (суб'єктами злочинів, передбачених ст. ст. 112, 113 КК України можуть бути особи, які до моменту вчинення злочину досягли 14-річного віку).

Для двох складів злочинів, передбачених ст. ст. 111, 114 КК України є характерний спеціальний суб'єкт: 1) для злочину, передбаченого ст. 111 КК України – це тільки громадяни України; 2) для злочину, передбаченого ст. 114 КК України – це тільки громадяни іноземної держави або особи без громадянства. Для двох злочинів суб'єкт злочину є кваліфікуючою ознакою (за ст.ст. 109, 110 КК України) – це представник влади. Слід звернути увагу, що представником влади є така особа, яка перебуває на службі в органах державної влади та наділена владними повноваженнями, виконує владні функції (наприклад: депутат місцевої влади, голова суду, працівник міліції та ін. – ст. 364 КК України) [78, 109].

Отже, суб'єктами злочинів, передбачених розділом першим Особливої частини КК України можуть бути: 1) за ч. 1, 2 ст. 109 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 16-річного віку (службова – крім представника влади, неслужбова або приватна особа), а за ч. 3 ст. 109 КК України представник влади, а за іншими ознаками ті суб'єкти злочину, що нами позначені для ч.1 та 2 цієї статті; 2) за ч. 1, 2 і 3 ст. 110 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 16-річного віку (службова – крім представника влади, неслужбова або приватна особа), а за ч. 2 і 3 за ознакою представник влади, лише представник влади; 3) за ст. 111 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину, досягла 16-річного віку, громадянин України (службова, неслужбова або приватна особа); 4) за ст. 112 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину, досягла 14-річного віку (службова, неслужбова або приватна особа); 5) за ст. 113 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину, досягла 14-річного віку (службова, неслужбова або приватна особа); 6) за ст. 114 КК України фізична, осудна особа, громадянин іноземної держави або особа без громадянства, яка до моменту вчинення злочину, досягла 14-річного віку (службова, неслужбова або приватна особа).

До злочинів проти конституційних основ національної безпеки слід відносити ті суспільно небезпечні діяння, передбачені Кримінальним кодексом

України (далі – КК України), як злочини, які здатні заподіювати істотну шкоду реалізації основних напрямів діяльності держави щодо забезпечення захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам і, відповідно, вчиняються всупереч приписам Конституції України. Тобто, на відміну від інших злочинів проти основ національної безпеки України, а саме на відміну від злочинів проти основ зовнішньої безпеки (ст. ст. 111, 114 КК України) та злочинів проти основ внутрішньої безпеки і економічної системи України (ст. 113 КК України) [46, 146], є група злочинів, що полягають у вчиненні діянь, які мають спеціальну протиправність – конституційну. До таких злочинів, злочинів проти конституційних основ національної безпеки, належать: злочини, передбачені ст. 109 КК України «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади»; злочини, передбачені ст. 110 КК України «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України»; злочини, передбачені ст. 112 КК України «Посягання на життя державного чи громадського діяча».

Про доцільність виокремлення злочинів проти конституційних основ національної безпеки України свідчить і зарубіжний досвід, адже в кодексах багатьох держав на їх наявність прямо вказується у назвах відповідних розділів. Розглядаючи склади злочинів проти конституційних основ національної безпеки, необхідно підкреслити особливе значення їх суб'єктивної сторони. Саме цей елемент таких складів, багато в чому обумовлює визнання злочином посягань на конституційні основи національної безпеки [44, 78].

При аналізі ознак суб'єктивної сторони злочинів, передбачених ст. ст. 109, 110 та 112 КК України, доцільно спиратися на визначення суб'єктивної сторони, запропоноване В. А. Ломако: «Суб'єктивна сторона злочину – це внутрішня сторона злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості і волі до суспільно небезпечного

діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків. Зміст суб'єктивної сторони складу злочину характеризують певні юридичні ознаки. Такими ознаками є вина, мотив та мета вчинення злочину» [11, 142].

Характеризуючи суб'єктивну сторону злочинів, передбачених ст. 109 КК України, автори коментарю за редакцією М. І. Мельника та М. І. Хавронюка зазначають: «Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у вигляді прямого умислу. Крім того, для цього злочину у перших двох його формах характерною є спеціальна мета: насильницька зміна чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади. Насильницьким слід вважати такий спосіб дій, для якого характерним є застосування сили, у тому числі озброєної, інших засобів незаконного примусу. Для публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади і для розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій закон не передбачає зазначену мету як обов'язкову ознаку складу: відповідальність за ці дії має нести й особа, яка вчинила їх за дорученням інших осіб за грошову винагороду, тобто з корисливою метою» [22, 228].

І. В. Діордіца вважає, що суб'єктивна сторона дій, спрямованих на незаконну зміну конституційного ладу України чи незаконне здобуття державної влади в Україні, характеризується наявністю вини у вигляді прямого умислу і, крім того, характерною є спеціальна мета – незаконна зміна конституційного ладу України чи незаконне здобуття державної влади в Україні [16, 14].

О. Ф. Бантишев та О. В. Шамара висловилися так: «Злочин, відповідальність за який визначено ст. 109 КК, передбачає наявність у винного (винних) прямого умислу й мети насильницької зміни або повалення конституційного ладу, мети захоплення державної влади (ч. 1 ст. 109 КК України). Те, що злочин вчинюється навмисне, варто було вказати в диспозиції ст. 109 КК України, як це було зроблено в ст. 110 КК України.

Друга частина зазначеної статті КК України передбачає відповідальність за публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, що так само зумовлює наявність у винного такої мети. Ігнорування мети може спричиняти притягнення до кримінальної відповідальності інакодумців; притягнення громадян до кримінальної відповідальності за безвідповідальну балаканину як за злочин проти основ національної безпеки» [5, 116].

Вивчення наукових поглядів стосовно суб'єктивної сторони злочинів, передбачених ст. 110 КК України, демонструє наступне. Автори коментаря за ред. М. І. Мельника та М. І. Хавронюка зазначають: «Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у вигляді прямого умислу. При цьому для першої форми цього злочину характерною є також наявність спеціальної мети – змінити межі території (державного кордону) України [51].

Якщо особа вчинює певні дії з метою зміни меж території областей, інших адміністративних одиниць без намагання змінити зовнішні межі території України, відповідальність за ст. 110 виключається. У разі, коли такі дії вчинено службовою особою, вони можуть бути кваліфіковані за ст. ст. 364, 365, 366, а військовою службовою особою – за ст. ст. 423, 424, 366. Для публічних закликів до вчинення дій, спрямованих на зміну меж території (державного кордону) України, і для розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій зазначена мета не є обов'язковою ознакою складу. Відповідальність за ці дії має нести й особа, яка особисто не має такої мети» [49].

В цьому коментарі і щодо злочинів, передбачених ст. 110 КК України, здійснюється розподіл форм вчинення злочину на «дії, з метою...» та інформаційні дії у вигляді «публічних закликів» та «поширення матеріалів», і також заперечується визнання мети злочину обов'язковою ознакою для всіх форм вчинення злочину.

Автори підручника з кримінального права НЮАУ ім. Ярослава Мудрого підходять до визначення ознак суб'єктивної сторони злочинів, передбачених і ст. 110 КК України, також більш спрощено: «Суб'єктивна сторона цього злочину – прямий умисел, що поєднаний із спеціальною метою змінити межі території або державного кордону України» [28, 21].

О. Ф. Бантишев та О. В. Шамара висловилися так: «Посягання на територіальну цілісність і недоторканість України – злочин, який учиняється навмисно, що підкреслив законодавець у диспозиції ст. 110 КК України. Умисел при цьому, безперечно, є прямим. Кожна з дій, про які йдеться в ст. 110 КК України, передбачає наявність у винного чи винних спеціальної мети – зміну меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, які призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків» [5, 116].

Таким чином, і для злочинів, передбачених ст. 110 КК України, обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони виступають вина – в умисній формі, та спеціальна мета – зміну меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України [44, 81].

У теорії кримінального права сформувалися різні підходи і до визначення ознак суб'єктивних посягань на життя державного чи громадського діяча.

Характеризуючи суб'єктивну сторону злочинів, передбачених ст. 112 КК України, автори коментаря за ред. М. І. Мельника та М. І. Хавронюка зазначають: «Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у вигляді прямого умислу: особа усвідомлює, що вона посягає на життя державного чи громадського діяча і бажає спричинити його смерть. Мотивами вчинення злочину можуть бути тільки два: бажання припинити державну чи громадську діяльність певної особи або помста за таку діяльність. У будь-якому разі для кваліфікації злочину за ст. 112 достатньо, щоб ініціатор посягання на життя державного чи громадського діяча (замовник, а за відсутності замовника – організатор, підбурювач чи хоча б один із виконавців, коли їх двоє і більше) керувався вказаними вище мотивами. Інші співучасники можуть діяти

з корисливим мотивом, із бажання допомогти ініціатору тощо. В окремих випадках це може мати значення для кваліфікації їхніх дій. Посягання на життя державного діяча не кваліфікується за ст. 112, коли воно вчинене для зведення особистих рахунків, коли його мотивами є ревності, намагання уникнути відповідальності, хуліганський мотив тощо. Наявність у особи відповідної мети знаходиться за межами складу злочину, передбаченого ст. 112, і може свідчити про необхідність кваліфікації її дій за сукупністю злочинів, передбачених ст. 111 (у формі надання іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам допомоги у про веденні підривної діяльності проти України) або ст. 109 (у формі дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади) і ст. 112 посягання на життя державного чи громадського діяча, вчинене у зв'язку з його державною чи громадською діяльністю, повністю охоплюється ст. 112 і додаткової кваліфікації за п. 8 ст. 115 не потребує» [51, 254].

Отже, в коментарі також, фактично, здійснюється розподіл форм вчинення злочину на «дії, з метою...» та інформаційні дії у вигляді «публічних закликів» та «поширення матеріалів», проте питання про обов'язковість ознаки «мета злочину» і для інформаційних дій не можна визнати аргументовано вирішеним [44].

О. С. Сотула вважає, що «посягання на життя державного чи громадського діяча може здійснюватись тільки з прямим умислом. Зміст його інтелектуального та вольового моментів з огляду на те, що суспільно небезпечні наслідки посягання на життя державного чи громадського діяча лежать за межами складу злочину, визначається ставленням винного до самого суспільно небезпечного діяння. Зміст умислу характеризується сукупністю тих об'єктивних ознак посягання на життя державного чи громадського діяча, які відбиваються у свідомості винного і мають значення для кваліфікації вчиненого. Інтелектуальний момент умислу при посяганні на життя державного чи громадського діяча містить у собі усвідомлення об'єкта злочину, характеру дій, а також суспільної небезпеки та протиправності такого

посягання. Вольовий момент полягає, перш за все, у бажанні вчинити вбивство державного чи громадського діяча. Вчинення посягання на життя державного чи громадського діяча з непрямым умислом неможливе» [65, 12].

О. Ф. Бантишев та О. В. Шамара наголошують: «Цей злочин учиняється, як від значено в диспозиції ст. 112 КК України, у зв'язку з державною чи громадською діяльністю потерпілого. Тобто мотивом злочину є саме державна або громадська діяльність потерпілого, яка чомусь не задовольняє винного (винних). За наявності інших мотивів незалежно від особи потерпілого діяння винного повинні кваліфікуватися як злочин проти життя особи: ст. 115 КК України (умисне вбивство), 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження), 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження), 125 (умисне легке тілесне ушкодження); не можна виключати й ст. 119 (вбивство через необережність) КК України» [5, 116].

Сприймаючи наведені позиції позитивно, слід зауважити, що у сучасний період у науці кримінального права все частіше починають розрізняти суб'єктивну сторону злочину як явище реальної дійсності та суб'єктивну сторону складу злочину, особливо у тих випадках, коли йдеться про злочини, передбачені т. зв. «формальними» складами в частині свідомості та волі людини, що вчиняє злочин, стосовно діяння та його наслідків. Оскільки законодавче визначення умислу та необережності, передбачене ст. ст. 24 і 25 КК України, відображає ставлення винного як до діяння, так і до наслідків, низка вчених вважає, що таке визначення може застосовуватись тільки до злочинів з т. зв. «матеріальними» складами, тоді як у злочинах з т. зв. «формальними» складами, на їхню думку, суспільно небезпечний результат органічно включається в дію, тому свідомість і воля винної особи спрямовані безпосередньо лише на саму дію. Ця позиція останнім часом викликає багато заперечень [44].

Так, В. П. Ємельянов вважає її неточною. Оскільки законодавець, на його думку, надав визначення умислу та необережності не стосовно складу злочину, а стосовно злочину як явища реальної дійсності «Злочин, як і будь-

яке посягання на якийсь об'єкт, неминуче призводить до виникнення тих чи інших наслідків, і у винної особи завжди присутнє повне психологічне ставлення не тільки до власних діянь, а й до їх наслідків, незалежно від того, передбачені ознаки цих наслідків у відповідних складах злочинів чи ні» [18, 209].

М. В. Семикін, підтримуючи цю позицію, наводить на її користь такі аргументи: «Важко уявити, щоб у реальній дійсності вимагач бажав тільки пред'явити вимогу і його воля була в цей момент не спрямована на отримання результату, щоб особа, яка вчиняє розбійний напад, бажала здійснити лише сам факт нападу і не бажала при цьому ніяких інших наслідків» [62, 125–126]. Продовжуючи думку про наслідки розбійного нападу, О. О. Горішний зазначає: «Хоча склад розбою в законі сформульований як так званий формальний і усічений. Однак це не означає, що особи вчиняють ці дії в реальній дійсності. Усвідомлюючи їх суспільно небезпечний характер, не передбачають настання конкретних наслідків, заради яких вони зважилися на вчинення злочину, і це не означає, що в реальній дійсності ці наслідки не відбиваються. Заперечення передбачення настання суспільно небезпечних наслідків і бажання настання цих наслідків при вчиненні особою умисного злочину взагалі, і розбою зокрема, робить цей злочин лише таким, що не має мети і сенсу» [13, 99].

Слід погодитися із цією позицією, оскільки вона знаходить і законодавче, і практичне підтвердження.

Спроби охарактеризувати суб'єктивну сторону злочину з позиції ознак складу злочину, сформульованого як формальний склад, породжують певні протиріччя. О. С. Сотула, аналізуючи суб'єктивну сторону посягання на життя державного чи громадського діяча, робить висновок, що «зміст інтелектуального та вольового моментів суб'єкта посягання з огляду на те, що суспільно небезпечні наслідки посягання на життя державного чи громадського діяча лежать за межами складу злочину, визначається відношенням винного до самого суспільно небезпечного діяння», й одразу

стверджує, що вольовий момент полягає перш за все в бажанні вчинити вбивство державного чи громадського діяча [65, 12].

Представлена О. С. Сотулою характеристика суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 112 КК України, фактично не відрізняється від характеристики умисного вбивства, передбаченого ст. 115 КК. Але науковець чомусь не звертає увагу на головні особливості суб'єктивної сторони посягання на життя державного чи громадського діяча – чітко виражену антидержавну, антиконституційну спрямованість діяння, яка і відрізняє цей злочин від звичайного умисного вбивства чи замаху на нього [65].

Специфіка суб'єктивної сторони злочинів, передбачених статтями 109, 110 та 112 КК України, які посягають на конституційні основи національної безпеки України, полягає в тому, що при вчиненні цих діянь особа усвідомлює їх суспільну небезпечність й антиконституційний характер, передбачає, що результатами цих діянь будуть наслідки у вигляді заподіяння фактичного збитку або створення небезпеки, реальної можливості заподіяння фактичного збитку національним інтересам у конституційній сфері, і бажає настання таких наслідків [44].

У літературі також зазначається, що мотиви не є обов'язковими ознаками злочинів проти основ національної безпеки України. Вони можуть бути різними і мають кримінально-правове значення переважно як обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання (ст. ст. 66 та 67 КК України). Але при цьому прямо вказується, що винятком є злочин, передбачений ст. 112 КК України, оскільки мотивом посягання на життя державного чи громадського діяча є бажання припинити діяльність певної особи як державного чи громадського діяча або помста за таку діяльність [30, 14].

Висновки до розділу 2

З об'єктивної сторони злочини проти основ національної безпеки України здійснюються шляхом активної поведінки – дій, які можуть проявлятися в різних формах, та посягають на конституційний лад, суверенітет і територіальну недоторканність України

Обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони злочинів, передбачених ст. 109 КК України, виступають вина – в умисній формі та спеціальна мета – насильницька зміна або повалення конституційного ладу, мета – захоплення державної влади. Мета «насильницької зміни чи повалення конституційного ладу» полягає в уявленні таких змін у суспільному устрої на шкоду національній безпеці, за яких унеможлиблюється реалізація повновладдя українського народу, суверенітету держави, демократизму, республіканської форми правління. Мета «захоплення державної влади» полягає в уявленні таких змін у суспільному устрою на шкоду національній безпеці, за яких унеможлиблюється реалізація влади, яка є керівником і провідником волі народу в реалізації Конституції України, чинного законодавства і забезпечення добробуту людей, охорони людини, її життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканності і безпеки.

Для злочинів, передбачених ст. 110 КК України, обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони виступають вина – в умисній формі та спеціальна мета – зміна меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України.

Для злочинів, передбачених ст. 112 КК України, єдиною обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є вина в умисній формі.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Запобігання вчиненню злочинів проти основ національної безпеки України

Із зародженням державності перед науковцями і фахівцями-практиками весь час постає одне і теж питання удосконалення державного механізму для всебічного розвитку людини і суспільства в цілому. Але на стабілізацію в цій сфері впливають багато чинників, і один з них – це злочинність. З'ясування факторів, які породжують і обумовлюють злочинність, і, виходячи з цього, окреслення факторного аналізу даного явища з метою його попередження і є головними завданнями сьогодення. На різних етапах становлення державних інституцій, розвитку соціально-економічних, політичних гарантій суспільства, прав і свобод людини вчені прийшли до висновків, що є стійкі групи взаємозалежних ознак та певні фактори, що їх обумовлюють [36, 58].

Термін «фактор» (від лат. factor – такий, що скоює, відтворює) позначає рушійну силу будь-якого процесу чи явища [8, 1408]; не існує поза умов і завжди є їх частиною, формою прояву; це вже реалізація причин, тобто такі причини, які вже існують у реальних явищах і процесах з наявністю всіх необхідних для цього умов.

Тому визначення всіх типових факторів (причин і умов), що впливають на національну безпеку держави, їх вивчення, аналіз і групування по певним ознакам (загрозам) дозволить сконцентрувати зусилля всіх суб'єктів національної безпеки по розробці заходів попередження злочинних проявів. А також дасть можливість законодавчому органу держави, з суб'єктами законодавчої ініціативи, розробляти, проводити кримінологічну експертизу і приймати відповідні закони, які б унеможливили факторне загострення

безпеки. Національна безпека, як соціальна система, є складною і багатогранною. Процес її формування обов'язково здійснюється по об'єктивним законам розвитку людства, а також під впливом множинності факторів, які постійно взаємодіють, впливають один на одного, що обумовлює їх змінність і мінливість, а це необхідно враховувати при забезпеченні діючої національної безпеки. Стан національної безпеки залежить від двох основних чинників, якими є національні інтереси України; загрози національній безпеці держави, тобто стабільному розвитку [53, 25].

В свою чергу, фактори, які впливають на стан національної безпеки, можна поділити на: економічні, соціальні, суспільно-психологічні, негативно-правові, екологічні, техногенні, організаційно-управлінські тощо. Злочинність же з'являється в тих умовах, коли ті чи інші фактори сприяють цьому, тобто всі криміногенні фактори різного змісту в своїй сукупності детермінують злочинність, але криміногенні фактори тільки тоді можна аналізувати в якості "механізму" впливу на злочинність і злочинні прояви, коли вони розглядаються у конкретному контексті (історичному, часовому, ситуаційному, тобто рівню розвитку цивілізації, стану законності і правопорядку) [36, 58].

За допомогою факторів, що не мають "вигляду" узагальнюючої суб'єктивної оцінки, можна набагато точніше дослідити реальний стан національної безпеки і, використовуючи метод факторного аналізу, передбачити зміни і пріоритети серед складових національної безпеки. Національна безпека тісно пов'язана як із внутрішньо-національними інтересами держави, так і за межами її території. В залежності від характеру та виду загроз безпеці здійснюються ті чи інші заходи та засоби їх попередження. На рівні держави (національними суб'єктами забезпечення безпеки), на міжнародному (об'єднаннями держав, міждержавними та міжнародними організаціями – ООН, ЮНЕСКО тощо) [53, 26].

Але в різних аспектах безпеки закладені правові норми, які обмежують діяльність її суб'єктів відповідно до їх повноважень. Об'єднання їх з метою

попередження злочинності проти основ національної безпеки України і є головною задачею.

Для визначення факторного впливу на стан безпеки людини, суспільства, держави необхідно визначитись із пріоритетністю національних інтересів.

Тому очевидним є те, що після проголошення незалежності України однією з головних цінностей українського народу, держави стало з'ясування основоположних засад – національних інтересів. Але на цьому етапі почалися конфронтації між новоствореними партіями, рухами та гілками влади, боротьба між старим і новим розумінням історичної значущості оновленої, незалежної України. Все це спричинило анархію у чіткому формуванні національних цілей, цінностей та інтересів України.

Прибічники "особливої ролі" та "особливого шляху" України зводять політику забезпечення національної безпеки до Особливого місця України у Європейському просторі. Часта зміна правлячих кіл призвела до того, що на протязі ось уже багатьох років незалежності у держави не вироблено чіткого розуміння "національних інтересів", яке б відповідало справжнім інтересам нації. Україна у політичній сфері донедавна курсувала між двома полюсами – Росія-Захід, і не могла для себе чітко визначатись чи юна прибічник певного відсторонення від Росії і інтегрується до Євроатлантичних структур, або об'єднання України з Росією та іншими державами – бувшими республіками СРСР, на кшталт Співдружності Незалежних Держав і є її пріоритетом [39, 20-21].

На підставі аналізу праць науковців та чинного законодавства, фактори, що впливають на безпеку держави, Ю. В. Нікітін виділяє дві окремі групи: зовнішні і внутрішні. До зовнішніх він відносить:

1. Обороздатність. Під час "холодної війни" збереження держави, її конституційного устрою, територіальної цілісності були головними цілями державного рівня країн-членів Варшавського Договору та країн-членів НАТО. Ідеологічна війна між цими двома блоками була спрямована на знищення самого образу життя сторін, які протистояли. І на цій підставі проникнення

буржуазної ідеології, з одного боку, чи навпаки комуністичної ідеології, з іншого, у суспільну свідомість вважалось загрозою національній безпеці, а незмінність ідеологічних догм держави – основоположним національним інтересом. В якості додаткових інтересів перевага віддавалась укріпленню обороноздатності держави. Але з ліквідацією СРСР, розпадом Варшавського блоку зникла загроза щодо збереження того чи іншого устрою держави з боку прибічників ліберально-демократичних чи комуністичних ідей. Вочевидь, у XXI ст. буде переважати ліберальне мислення, яке вже сьогодні здійснює великий вплив на сприйняття національних інтересів, цінностей та характеру загроз їм. І в Україні на зламі століть безпека людини, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість визначаються найвищою соціальною цінністю. А безпека держави визначається в якості ключового компонента, який забезпечує безпеку особистості і суспільству. Лібералізм стає домінуючою ідеологією, що відокремлює відношення між особистістю і державою [53, 26].

2. Територіальний фактор. Діяльність держави у політичній сфері гарантується принципом суверенності, незалежності, який дістає своє відображення у таких основних атрибутах: територія, громадянство, органи державної влади, Збройні сили, державні символи, столиця, а також внутрішніх і зовнішніх функціях держави, які закріплені Конституцією. Демократизм держави знаходить свій вияв, насамперед, у порядку формування органів державної влади, у їх системі, структурі, функціях, у типі формі держави за характером здійснення державної влади [53, 26].

Але держава, в особі влади не має закінчено-сформованих і закритих відповідним режимом та законодавчо врегульованих кордонів. Ми спостерігаємо, що у XXI столітті з новою силою постає стара загроза безпеки у вигляді прикордонних конфліктів. Територіальні спори частіше всього виникають тоді, коли кордони між державами чітко не визначено. Прикладом цьому може бути конфлікт у Приазов'ї (2003 р.), з Російською Федерацією відносно острова Тузла (2004 р.), з Румунами відносно острова Зміїний і

континентального шельфу. Прозорість кордонів сприяє контрабанді, нелегальній міграції тощо [53, 27].

3. Ще одним із сучасних факторів, який впливає на безпеку, є масова міграція. Україна відчула на собі цю проблему, коли до Криму почали повертатися кримські татари, примусово вивезені з України у 50-ті роки ХХ століття. Також іде проникнення на територію України афганських біженців, представників В'єтнаму, Лаосу, Індії. Потік мігрантів охоплює майже всі регіони держави і поки що досить тяжко спрогнозувати їх вплив на національну безпеку.

Такий стан міграції, з одного боку, фактично компенсує еміграційний відтік населення із західних і східних економічних регіонів, а з іншого, іде приховане заселення української території населенням інших держав, що може призвести до суттєвих демографічних змін в деяких регіонах України, зокрема в Автономній Республіці Крим [53, 27].

Аналізуючи сучасний стан міграційних процесів в Україні та світовий досвід з цієї проблеми, можна констатувати, що це, можливо, призведе до:

- формування на певній території анклавів з переважною більшістю етнічних іммігрантів; поступове втручання держави (звідки емігрує населення) у внутрішні справи нашої держави з метою захисту прав і інтересів своїх співвітчизників;

- у разі погіршення соціального розвитку держави, в місцях проживання іммігрантів, серед корінного населення збільшиться кількість безробітних; зменшиться середня заробітна плата; впадуть доходи населення; - показники здоров'я та освіти; характеристики екологічного стану; демографічні показники та ін. [59, 137];

- збільшення конфліктів на міжетнічних відносинах;

- збільшення конфліктів на міжрелігійних (міжконфесійних) стосунках.

4. Тероризм. Останнє десятиліття пов'язано із зростанням нового виду агресії – транснаціональної організованої злочинності та міжнародного тероризму. Останній намагається перенести цю загрозу всередину держави.

Інтеграція України у міжнародне співтовариство та процеси глобалізації сьогодення ще більше посилюють вплив транснаціональної злочинності та міжнародного тероризму на ситуацію в державі та її положення в світі. На підставі аналізу наукових праць і чинного законодавства можна зробити висновки, що до умов криміналізації даних процесів відносяться:

- прискорення інтеграції України у Європейський і світовий ринок товарів та послуг;
- підключення нашої держави до міжнародних фінансової, банківської систем, світових систем комунікацій;
- різке збільшення масштабів еміграції з України і міграції в Україну, і поява багатонаціональних міст мегаполісів;
- "прозорість" кордонів з сусідніми державами;
- зростання кількості організованої злочинності всередині держави;
- послаблення ефективності діяльності правоохоронних органів України у боротьбі зі злочинністю та її організованою складовою [53, 28].

Зазначені фактори здійснюють великий вплив на формування нових тенденцій в розвитку злочинності, закріплення її зв'язків з транснаціональними кримінальними корпораціями, формування регіональних кримінальних та світового кримінального ринку. В даних умовах найбільш великі злочинні організації були в змозі досить успішно інтегрувати в глобалізаційні процеси і використати це в своїх злочинних намірах. Ці чинники можуть виступати одними із ключових детермінантів, які об'єктивно впливають на особу, суспільні відносини, розвиток державних інститутів. І для людини, суспільства, держави це може бути, з одного боку, як позитивним фактором для формування нових безпечних взаємовідносин, так, з іншого – глибокою кризою в суспільстві. І в першу чергу – кризи ідеології, яка призведе до кризи державно-правової системи. У такому суспільстві (світовому співтоваристві) неминуче виникають різні опозиційні групи – політичні, соціальні, національні, релігійні, які ставлять під сумнів законність тієї або іншої існуючої влади, системи управління в державі, а також об'єктивний характер домінуючих тенденцій

функціонування світового співтовариства. А екстремістська за своєю суттю організація деяких з таких груп, призводить до того, що якщо немає змоги домогтись своїх цілей легітимними засобами, вона починає сповідувати антисоціально-демократичну теорію та застосовувати практику терору як одного з найдійовіших, на її погляд, знарядь досягнення бажаної мети. При цьому слід зазначити, що моральним виправданням терору для таких організацій служить високе ідеологічне обґрунтування останнього (поза такої високої "Ідеї" терор – це просто геноцид, політичний вандалізм).

5. Екологічний фактор. Наступний суттєвий фактор – це небезпека, пов'язана з погіршенням екології, яка, більш ніж наведені вище загрози, може в повному обсязі слугувати прикладом змін нашого уявлення про національну безпеку. Ще зовсім недавнє погіршення стану навколишнього середовища не розглядалось в якості суттєвої загрози національній безпеці. Якщо, наприклад, в південних регіонах України, де гостро не вистачало питної води, це була проблема виснаження природних ресурсів, то сьогодні ця проблема сприймається вже зовсім інакше [53,27].

Екологічна безпека, як явище, є однією із ключових в загальній сукупності факторів, що формують систему національної безпеки держави. В свою чергу, екологічна безпека України, в своїй основі ґрунтується на концепції всеохоплюючої системи міжнародної (глобальної) безпеки. Екологічна безпека, як складова національної безпеки, є станом захищеності людини, суспільства, держави від загроз з боку небезпечних природних об'єктів, забруднених внаслідок аварії, катастроф, господарської, військової чи наукової (генно-біотехнічної) діяльності, природних явищ, небезпек техногенного (в тому числі ядерного та біологічного тероризму) і природного характеру [23, 7-13].

В державах Європи та інших країнах світу деякі екологічні проблеми призводять не тільки до виникнення напруги, але і до ситуації, близької до конфліктної. Це, в першу чергу, із-за проблем спільного використання водних ресурсів, утилізації небезпечних відходів, виробництва ядерної енергії. Тому в

питаннях національної безпеки, необхідно розрахувати не тільки на добру волю сусідніх держав, але і на свою здібність правовими засобами і заходами та спільними інтересами спрямовувати їх дії по унеможливленню рахуватись з собою, сприймати і визнавати українські національні інтереси [53, 27].

Внутрішні фактори:

1. Комунікаційний фактор. На серпень 1991 року – час проголошення незалежності України, держава опинилась із слабкими позиціями у всіх сферах безпеки: кордони залишились відкритими, територія чітко не визначена, втрачені традиційні економічні партнери, ринки збиту продукції, маємо нестабільність в геополітичному та торгово-економічному становищі, велику енергетичну залежність тощо. Все це призвело до послаблення всієї інфраструктури. Різко скоротились транспортно-комунікаційні можливості держави, зв'язки з зовнішнім світом як з ближнім, так із далеким зарубіжжям. Треба відзначити, що Україна, маючи розгалужену систему транспортних комунікацій, отримала їх в нащадок в дуже непридатному для використання стані. Значно скоротились для України і можливості залізничного транспорту, який займав одне з ведучих місць в економіці держави.

2. Енергетичний фактор. Одним із значних факторів, що впливає на безпеку держави, є енергетичний. Україна на 55 % залежить від загального обсягу спожитих первинних енергоресурсів. Основу ресурсної бази енергетики держави складають традиційні види палива – вугілля, природний газ та нафта. Це зумовлює в значній мірі розроблювати певні заходи по збереженню та заощадженню енергоресурсів, спрямовувати зусилля правоохоронних органів по унеможливленню їх розкрадання.

3. Економічний фактор. Закріплення в Конституції України (ст.41) трьох форм власності призвело до зміни ролі держави в економічних відносинах між різними суб'єктами. В умовах розвитку ринкових відносин (основою яких став прибуток як основний мотив економічної діяльності) в якісно новій площині постала проблема економічної безпеки держави і механізм її забезпечення. В першу чергу на законодавчому рівні повинні надаватися відповіді на такі

важливі питання, як наприклад: що захищати в економіці; хто це має робити; якими методами захищати; яке місце державних і громадських органів в забезпеченні економічної безпеки. А невизначеність в цій сфері суттєво впливає на зростання злочинності. Економічна безпека тісно пов'язана з важливими чинниками економічної системи, яка взаємообумовлена із світовою економікою, в зв'язку з чим держава при забезпеченні своєї економічної безпеки залежить від внутрішніх і зовнішніх загроз. Загрози можуть бути стихійними, пов'язаними з циклічністю вільного ринку; спланованими; тимчасовими; постійними; локальними (які зачіпають окремі галузі); регіональними (в рамках окремого регіону) чи міжнародними. Такими загрозами можуть бути інфляція, незаконне використання ресурсів, проблеми безробіття, екології, економічної злочинності тощо [53, 28].

3.2. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України: вітчизняний та зарубіжний досвід

Питанням кримінальної відповідальності завжди приділялася значна увага в теорії кримінального права [15, 218; 5, 16-17]. При цьому у кримінально-правовій доктрині немає єдиної концепції щодо визначення терміна “кримінальна відповідальність”. Існують численні позиції щодо визначення вказаного поняття.

Так, М. М. Кропачов, В. С. Прохоров, А. Н. Тарбагаєв, В. В. Скибицький пов'язують розуміння кримінальної відповідальності з правовим наслідком вчиненого злочину [63, 165-168].

І. М. Даньшин, Я. М. Браїнін, М. Й. Коржанський, П. С. Матишевський, В. І. Осадчий розглядають кримінальну відповідальність як обов'язок винної особи [7, 57; 63, 64].

І. Я. Козаченко, А. І. Марцев та С. Д. Шапченко розглядають кримінальну відповідальність як правовідносини, які виникли між державою і особою в результаті вчинення нею злочину [28, 72; 5, 77].

Найбільш точним видається визначення кримінальної відповідальності, яке запропонував Ю. В. Баулін на підставі дослідження чинного КК України, – “це передбачені Кримінальним кодексом обмеження прав та свобод особи, яка вчинила злочин, що індивідуалізуються в обвинувальному вирокі суду і здійснюються спеціальними органами виконавчої влади держави” [30, 27]. Тобто провідний вчений вважає, що кримінальна відповідальність – це обмеження прав та свобод винної особи. У межах дослідження ми не ставимо на меті поглиблене визначення поняття кримінальної відповідальності, оскільки нас цікавлять окремі питання як реалізації кримінальної відповідальності, так і звільнення від неї.

Правовою підставою криміналізації більшості злочинних дій проти основ національної безпеки є Конституції України. Основами національної безпеки виступають конституційний лад, державний суверенітет та територіальна цілісність, належне функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, сукупність яких й утворює родовий об’єкт відповідних злочинів. Проте злочини проти основ національної безпеки посягають не тільки на державну безпеку, а й на національну безпеку загалом.

Аналізуючи кримінальне законодавство країн пострадянського простору, слід зазначити, що КК України передбачає відповідальність лише за захоплення державної влади (ст. 109 КК України), тоді як КК Азербайджанської Республіки (ст. 278) ще й за насильницьке її утримання [71]. Відповідальність за такі дії передбачена у виді позбавлення волі на строк від десяти до п’ятнадцяти років або довічного позбавлення волі. Такий досвід доцільно було б перейняти з метою попередження таких злочинних проявів на теренах України та передбачити кримінальну відповідальність за незаконне утримання державної влади посадовою особою, що є представником влади, у разі закінчення строку

дії її повноважень, доповнивши, таким чином, диспозицію ч. 1 ст. 109 КК України.

Проаналізувавши статті КК Грузії, які передбачають відповідальність за злочини проти основ національної безпеки, варто зауважити, що вони криміналізують більше діянь, ніж відповідні статті КК України та передбачають більш суворе покарання за зміну меж території держави. Зокрема, ст. 308 КК Грузії передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років за дії, спрямовані на передачу іноземній державі усієї або частини території Грузії, ст. 309 – у виді позбавлення волі на строк від трьох до десяти років за укладання антиконституційних угод чи ведення антиконституційних переговорів, ст. 316 КК – у виді позбавлення волі на строк від трьох до восьми років за незаконне захоплення військового керівництва. На відміну від ст. 112 КК України, яка встановлює відповідальність за посягання лише на життя вказаних у статті осіб, ст. 325 КК Грузії захищає більш широке коло прав і законних інтересів, а саме життя, здоров'я та власність не лише вказаних політичних посадових осіб, але й членів їх сімей. Водночас ст. 317 КК Грузії охоплює публічні заклики лише до насильницької зміни конституційного ладу або повалення державної влади, тобто ті дії, які в КК України передбачені у ст. 109 і не містить публічних закликів до дій, які в Україні передбачені ст. 110, тобто заклики до посягань на територіальну цілісність і недоторканість держави.

Варто зауважити, що криміналізація державної зради передбачається статтею 307 КК Грузії, при цьому поняття «державної зради» включає в себе: порушення територіальної цілісності Грузії (ст. 308), укладення антиконституційних договорів (ст. 309), посягання на внутрішню безпеку (ст. 310), вступ на службу в іноземній розвідці (ст. 311), посягання на обороноздатність Грузії (ст. 312), передача відомостей, що становлять державну таємницю (ст. 313), шпигунство (ст. 314), заколот з метою насильницької зміни конституційного ладу Грузії (ст. 315), диверсія (ст. 318).

Тобто, КК Грузії порівняно з КК України кваліфікує значно більше діянь як держану зраду [72].

КК Литовської Республіки містить ряд специфічних статей, аналогів яким ми не зустрічали у інших досліджуваних кодексах. Так, КК Республіки Литва передбачає відповідальність у виді позбавлення волі на строк до п'яти років за таке діяння, як колабораціонізм (ст. 120), караність за яке є відсутньою у інших кодексах. Згідно КК Республіки Литва колабораціонізмом є сприяння структурам незаконної влади у встановленні окупації або анексії, придушенні спротиву жителів Литви або наданні іншої допомоги. Відповідальність передбачена також за зловживання офіційними повноваженнями керівництвом Литви при підтримці відносин з іноземними державами або громадськими організаціями, якщо така поведінка не відповідала інтересам Литовської Республіки і призвела або могла призвести до великих втрат (ст. 123) [73].

КК Польщі, окрім тих діянь, які також є караними в КК України, встановлює кримінальну відповідальність за ряд інших злочинів. Зокрема, передбачене покарання за вчинення дій, спрямованих на завдання шкоди Республіці особою, яка уповноважена виступати від імені даної Республіки у відносинах з правлінням іноземної держави або іноземною організацією (ст. 129), за що передбачається відповідальність у виді позбавлення волі на строк від 1 до 10 років. Аналогічне покарання передбачається за надання послуг розвідки Республіці Польща, якщо при цьому відбулось введення в оману польського державного органу шляхом приховування справжніх або повідомлення неправдивих свідчень, що мають суттєве значення для Республіки Польща (ст. 132). Також встановлено відповідальність для особи, яка публічно ображає Націю або Республіку Польща, у виді позбавлення волі на строк до трьох років (ст. 133) [74].

Беручи до уваги досвід Польщі, вважаємо за доцільне також встановити відповідальність за такі дії, як публічна образа будь-якою особою нації або держави Україна та передбачити покарання за нього у виді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років. Адже в умовах сучасної суспільно-політичної

ситуації в Україні та наявності багатьох чинників, які сприяють нівелюванню національної свідомості українців та підсиленню сепаративних переконань, необхідно мінімізувати вчинення таких дій. Тому, вважаємо, що криміналізація таких дій виконає превентивну функцію.

Злочини проти основ національної безпеки в КК Німеччини розміщені в Главі 1 Розділу 1 та передбачають відповідальність за значну кількість діянь, таких як готування та підбурювання до агресивної війни (§ 80), державна зрада Федерації та землі, готування до державної зради (§ 81-83), продовження діяльності партії, визнаної неконституційною (§ 84), розповсюдження пропагандистських матеріалів такою (§ 86). Встановлено також відповідальність за публічну образу федерального Президента (§ 90), державних символів (§ 90а) та конституційних органів (§ 90В). Зрадою країні даний КК визначає розголошення державної таємниці іноземній державі, за що передбачається покарання у виді позбавлення волі строком до 1 року. За аналогічне діяння КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі строком від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої. Проте, в свою чергу, КК Німеччини передбачає більш суворе покарання за дії, спрямовані на порушення територіальної цілісності та конституційного порядку у виді позбавлення волі на строк більше десяти років. Тоді, як КК України за аналогічні діяння встановлює максимальну відповідальність у виді позбавлення волі на строк до десяти років [75].

Проаналізувавши кримінальні кодекси ряду зарубіжних країн, І. О. Томчук вважає, що вітчизняному законодавцю не варто звертати увагу на всі положення зарубіжного кримінального законодавства, що передбачають відповідальність за злочини проти основ національної безпеки, невідомі для КК України, адже не всі є для нас прийнятними. Рекомендувати можна лише деякі з них [70, 190].

Зокрема, доцільним вважається внесення змін до ст. 109 КК України стосовно заміни поняття «насильницької» зміни конституційного ладу України чи «захоплення» державної влади в Україні на незаконну зміну

конституційного ладу України чи незаконне здобуття державної влади із внесенням відповідних змін до ч. 1 ст. 109 КК України. Саме таке формулювання спостерігалось нами в усіх досліджуваних кодексах зарубіжних країн. Доцільність даних змін вбачається і в тому, що поняття «повалення» та «захоплення» за своєю сутністю при їх практичній реалізації є насильницькими, тому в ст. 109 Кримінального Кодексу України простежується некоректна позиція законодавця при законодавчому врегулюванні питання про кримінально-правову охорону конституційного ладу та державної влади України. Ми погоджуємося із С.О. Діордіцею, що даний злочин може також вчинюватись і ненасильницькими діями [16]. Наприклад, референдуми ДНР і ЛНР щодо незалежності даних псевдо-республік. Референдум не кваліфікується як насильницька дія, отже державна влада на даних територіях «ненасильницьким чином» перейшла до самопроголошених керівників. Саме тому існує необхідність у криміналізації таких дій і без застосування насильства [70, 191].

Стосовно дій, вчинених з метою зміни меж території України, то під ними потрібно розуміти будь-які дії, спрямовані на передачу частини території України під юрисдикцію іншої держави або на зменшення території України шляхом утворення на її території іншої суверенної держави. Прикладами вказаних дій можуть бути призначення всеукраїнського референдуму з даного питання не Верховною Радою України, а іншим державним органом чи службовою особою, або призначення місцевого референдуму чи проведення з даного питання опитування населення, проголошення певної адміністративно-територіальної одиниці України суверенною державою тощо. Такими, вважаємо, референдуми, які були проведені псевдо-республіками ЛНР та ДНР щодо надання державної самостійності даним утворенням. Аналізуючи диспозицію статті 110 КК України, варто зауважити, що законодавець не вважає суспільно небезпечною бездіяльність, яка може призвести до зміни меж території або державного кордону України. З огляду на реальну політичну ситуацію в Україні та події останніх років, вважаємо, що є необхідність у

встановленні кримінальної відповідальності за діяння, тобто, дію та бездіяльність, які спрямовані або можуть мати наслідком зміни меж території або державного кордону України. При цьому кримінально караною вона буде лише за умови, якщо була вчинена представником вищих органів державної влади, та мала або могла мати наслідком незаконну зміну меж території або державного кордону. Відповідальність за такий вид бездіяльності варто було б передбачити в окремій частині ст. 110 КК України. Щодо покарання за даний злочин (ч. 1 ст. 110 КК України) - позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років, то тут слід погодитися із І. О. Томчук, що воно є недостатньо суворим. Враховуючи досвід зарубіжних країн, зокрема Федеративної Республіки Німеччина (§81 КК ФРН), Королівства Нідерланди (ст. 93 КК Нідерландів), де за аналогічні злочини передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі, та ряду інших держав (Литви, Грузії), які передбачають більш суворе покарання за такі дії, порівняно з КК України, про що було вже зазначено, пропонуємо передбачити покарання за такі дії у виді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років, а у випадку, якщо такі дії призвели до загибелі людей - довічне позбавлення волі. Так як упродовж останнього року в Україні відбулось чимало посягань на територіальну цілісність держави, такий превентивний захід, вважаємо, є гострою необхідністю [70, 192].

Щодо злочину «Державна зрада» (ст. 111 КК України), то його об'єктивна сторона проявляється в трьох формах: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або період збройного конфлікту; шпигунство; надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України. Слід зазначити, що перехід на бік ворога у воєнний час або в період збройного конфлікту – це свідомо умисна допомога ворогові України під час війни чи збройного конфлікту, яка може проявлятися у добровільній здачі в полон, вступі до війська ворога, участі у військових формуваннях ворога, а також у видачі ворогові відомостей, що не містять державної чи військової таємниці, вчинені з метою сприяти ворогові у війні з

Україною. При цьому готування до переходу чи спроба перейти на бік ворога утворюють готування чи замах на цей злочин [70, 192].

Дослідивши кримінальне законодавство ряду зарубіжних країн слід зазначити, що кримінальна відповідальність у них передбачена не лише за державну зраду, але і за готування до державної зради. Для прикладу, § 83 КК ФРН [75]. Вважаємо необхідним передбачити відповідні зміни і до ст. 111 КК України. Аргументуємо їх доцільність тим, що враховуючи теперішню ситуацію збройного конфлікту на сході України, покарання за готування до злочину «державна зрада» відповідно до ч. 2 ст. 68 КК України можливе лише у розмірі не більше максимального строку найбільш суворого покарання, передбаченого санкцією ч. 1 ст. 111 КК України, тобто не більше ніж 7,5 року, що є, на нашу думку, недостатньо суворим. Таким чином, зробивши усічений склад злочину, призначення покарання за такі дії буде можливим у межах санкції ч. 1 ст. 111 КК України, тобто на строк позбавлення волі від дванадцяти до п'ятнадцяти років [70, 193].

Перед тим, як розглянути питання реалізації кримінальної відповідальності, дослідимо перспективи встановлення підстав для звільнення від неї.

Така норма викликає певний інтерес, оскільки, як вже зазначалося, в історії розвитку вітчизняного законодавства в ст. 290 Уложення про покарання уголовні та виправні 1845 р. було передбачено можливість звільнення від покарання тих учасників групових дій, які на заклики керівництва й органів влади відмовилися від своїх намірів й залишили місце події.

В ч. 2 ст. 111 КК України зазначається про те, що звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання.

Так само, в ч. 2 ст. 114 КК України законодавець вказує на те, що звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка припинила

діяльність, передбачену частиною першою цієї статті, та добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено заподіяння шкоди інтересам України.

У теорії кримінального права висловлюються різні точки зору щодо регламентації вказаного правового інституту в нормах Особливої частини КК України. Так, В. В. Сверчков стверджує, що “підставами звільнення фальсифікується рівень кримінально-правового рецидиву шляхом неврахування умисного злочину, у зв’язку з яким винний звільнявся від кримінальної відповідальності при здійсненні ним нового умисного злочину” [63, 57]. Проте слід погодитися з думкою А. А. Вознюка, що в цілому зазначений інститут знайшов широку підтримку відомих фахівців у галузі кримінального права [10, 235-236]. Так, Г. О. Усатий справедливо вказує на те, що компромісні норми сприяють реалізації основних завдань кримінально-правової боротьби зі злочинністю [76, 33]. Вважаємо слушною думку академіка В. В. Сташиса, який зазначає, що розвиток інституту заохочення в Особливій частині відповідає ідеї гуманізації законодавства України про кримінальну відповідальність [66, 10]. Такий же висновок отримав А. А. Вознюк шляхом опитування працівників органів внутрішніх справ. Вказане дослідження дало підстави вченому стверджувати, що в цілому зазначений інститут позитивно сприймається практичними працівниками (87,1 відсотків опитаних відзначали позитивне ставлення до наявності в КК України таких норм) [10, 41].

Про перспективи розвитку вказаного інституту згадує й П. В. Хряпінський: “Заохочувальні норми Особливої частини КК мають значну перспективу поширення і вдосконалення, проте вони повинні бути збалансовані в системі заборонних кримінально-правових норм і не перетворювати кримінальне законодавство із охоронної галузі в нагородну” [31, 159].

Так, Куп`янський міськрайонний суд Харківської області розглянувши у відкритому підготовчому судовому засіданні в залі суду в м. Куп`янську кримінальне провадження, внесене до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 22019220000000071 від 04.03.2019 з обвинувальним актом та угодою про

визнання винуватості від 12.09.2019 щодо особи Р., у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 109 Кримінального кодексу України, встановив, що особа Р. в листопаді-грудні 2018 року, більш точна дата та час в ході досудового слідства не встановлена, з ідеологічних мотивів розповсюдив в мережі Інтернет матеріали антиукраїнського характеру, які містять заклики до вчинення дій, спрямованих на насильницьку зміну та повалення державної влади України у спосіб не передбачений Конституцією України.

Особа Р., діючи умисно, будучи активним учасником «антимайданівських» спільнот, де активно розповсюджуються матеріали, що дестабілюють соціально-політичну обстановку в регіоні, розпалюють ворожнечу до української нації, закликають до повалення державної влади в Україні, використовуючи наявну у його розпорядженні особисту сторінку з аккаунтом «особа Ж.» в соціальній мережі «Facebook», доступну для огляду необмеженому колу користувачів вказаної соціальної мережі, розташовану в мережі Інтернет, систематично, з ідеологічних мотивів, розміщував на ній інформацію сепаратистського та антидержавного характеру з метою дестабілізації соціально-політичної обстановки в регіоні, розпалення ворожнечі до української нації та повалення державної влади в Україні. За характером даний заклик-звернення є публічним, за формою вираження – прямим.

Таким чином, особа Р. вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч.2 ст. 109 Кримінального кодексу України, тобто розповсюдження матеріалів із публічними закликами до насильницької зміни конституційного ладу та до захоплення державної влади.

Суд визнав особу Р. винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 109 Кримінального кодексу України та призначив йому узгоджене покарання у виді 2 (двох) років позбавлення волі без конфіскації майна.

На підставі ст.ст. 75, 76 ч.1 п.п. 1,2 Кримінального кодексу України суд звільнив особу Р. від відбування призначеного покарання, якщо він протягом іспитового строку в 1 (один) рік не вчинить нового злочину і виконає покладені

на нього обов'язки: періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації та повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання та роботи [9].

Висновки до розділу 3

Крах Радянського Союзу і проголошення незалежності України наглядно засвідчують про те, наскільки небезпечно для держави не мати гнучку систему безпеки, яка не враховувала би об'єктивну взаємозалежність різних її сторін і факторів, та вступу за такою системою на зовсім інший шлях державного, суспільно-політичного розвитку, до якого вона зовсім не була розрахована

Надійна та стійка безпека України повинна базуватися: по-перше, на традиційній для української ментальності – духовно моральних основах становлення всієї нації; по-друге, над чітким визначенням інтересів особи і суспільства та поєднанням їх у пріоритетні національні інтереси держави; по-третє, розвивати і, стверджуючи, розраховувати на свої сили у досягненні певних результатів, використовуючи при цьому передовий світовий досвід; по-четверте, унеможливленій втрати контролю над ключовими сферами життєдіяльності держави. Для цього необхідна зовсім нова ідеологія – конструктивна, яку треба розробляти, завдяки засобам масової інформації озвучувати, а впроваджувати через національну систему освіти.

ВИСНОВКИ

Розбудова України як незалежної, демократичної, правової держави потребує створення постійно діючої правової системи, яка покликана ефективно реагувати на загрози сьогодення. У зв'язку з цим, своєчасне попередження та протидія злочинам проти основ національної безпеки України є пріоритетними напрямками діяльності всіх правоохоронних органів України. Водночас, забезпечення належного регулювання суспільних відносин неможливо без досконалої за формою та змістом правової бази. У зв'язку з цим, кримінальне законодавство та практика його застосування постійно потребують нових наукових розробок та удосконалення існуючих норм.

Злочини проти основ національної безпеки є одним із найбільш небезпечних видів злочинної діяльності.

У системі Особливої частини КК України розділ стосовно злочинів проти основ національної безпеки України має здійснити стосовно зміни пріоритетів у захисті держави і особи, визначених Конституцією України 1996 року.

Для класифікації злочинів проти основ національної безпеки (побудови їх системи) необхідно використовувати єдину класифікуючу основу (підставу) — суспільні відносини, що охороняються кримінальним законодавством.

Родовим об'єктом злочинів проти основ національної безпеки України є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони національної безпеки у політичній, економічній сферах, у сфері державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності та обороноздатності держави, у сфері науково-технологічної, інформаційної, екологічної безпеки України від зовнішніх та внутрішніх загроз.

З об'єктивної сторони всі злочини, передбачені розділом першим Особливої частини КК України, вчиняються шляхом дії. При цьому, виходячи з їх підвищеної суспільної небезпеки, законодавець більшість із них конструює як злочини з формальним складом. Деякі з цих злочинів формулюються як

усічені склади – момент їх закінчення законодавець переносить на попередні стадії вчинення злочину (готування або замах).

З суб'єктивної сторони злочини проти основ національної безпеки України вчиняються лише умисно. Умисел у цих злочинах може бути лише прямий. На прямий умисел вчинення цих злочинів указує спеціальна мета як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони складів злочинів, передбачених цим розділом.

Мотиви злочинів проти основ національної безпеки України можуть бути різними і на кваліфікацію діянь не впливають, оскільки ця ознака не є обов'язковою для суб'єктивної сторони зазначених злочинів.

Суб'єктами злочинів проти основ національної безпеки України можуть бути фізичні осудні особи, які до моменту вчинення злочину досягли 16-річного віку ((суб'єктами злочинів, передбачена ст.ст. 112 і 113 КК України) можуть бути особи, які до моменту вчинення злочину досягли 14-річного віку).

Система злочинів проти основ національної безпеки повинна мати наступний вид:

— злочини, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки у політичній сфері. До них відносять: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК); посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК);

— злочини, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки України у сфері державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості, обороноздатності, державної, економічної, науково-технічної та інформаційної безпеки України. До них відносяться: державна зрада (ст. 111 КК); шпигунство (ст. 114 КК);

— злочини, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки в економічній, екологічній сферах та сфері обороноздатності. До них відноситься диверсія (ст. 113 КК).

Під злочинами проти основ національної безпеки України необхідно розуміти, передбачені КК України, вчинені з прямим умислом і спеціальною метою суспільно небезпечні діяння (злочини), що посягають на відносини, що забезпечують умови з охорони основ національної безпеки України у політичній та економічній сферах, у сфері державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканості та обороноздатності держави, у сфері науково-технічної, інформаційної, екологічної безпеки України від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Під дипломатичною зрадою розуміли зловживання зі сторони осіб, уповноважених на укладення контракту від імені держави, внаслідок дій від яких воно зазнало збитків або було вимушено відмовитися від яких-небудь прав за договорами з іншими державами.

Під загально цивільною зрадою розуміли умисні або необережні дії, що виразилися, зокрема, в розголошенні державної або службової таємниці іноземній державі, в таємній переписці з урядом іншої держави, в підбурюванні (спонуканні) її до ворожих дії проти Росії.

Неоднозначною є історія розвитку радянського законодавства про державні злочини. Це викликано зміною суспільно-політичного і економічного ладу. Слід звернути увагу на те, що цей фон призвів до принципової зміни у підході до трактування змісту державних злочинів. Зокрема, змінилася назва цих злочинів, із державних вони перетвілилися в контрреволюційні.

У сфері обороноздатності змінилися підходи до визначення і оцінки загроз національної безпеки. Сьогодні розглядаються загрози прикордонних суперечок, незаконного поширення зброї масового ураження і засобів їх доставки поряд із загрозами екологічних катастроф, нелегальної міграції тощо.

В теорії кримінального права переважаючою позицією є та, за якою обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони злочинів, передбачених ст. 109 КК, виступають вина – в умисній формі, та спеціальна мета – насильницька зміна або повалення конституційного ладу, мета захоплення державної влади.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуразаков С.А., Ахмедов Г.А. Субъект преступления по Уголовному кодексу Узбекской ССР. *Вопросы совершенствования законодательства Узбекской ССР*. Ташкент : Фан, 1970. С. 137-147.
2. Авер'янов В. Реформуванн українського адміністративного права: черговий етап. *Право України*. 2000. №7. С.6-8.
3. Андрщев В.І. Екологічне право та проблеми екологічної безпеки. *Рад. право*. 1990. № 4.
4. Ахмедов Г.А., Миренский Б.А. О соотношении криминологических и уголовно/ правовых категорий. Личность преступника и субъект преступления. *Общественные науки в Узбекистане*. 1975. № 10. С. 23-28.
5. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): монографія. Вид. 2-е вид., перероб. та доп. Київ: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. 168 с.
6. Бобровский П.О. Военные законы Петра Великого в рукописях и первопечатных изданиях. Историко-юрилическое исследование. СПб., 1887. 567с.
7. Бородин С. В., Носков Н. А. К вопросу совершенствования законодательства об уголовной ответственности несовершеннолетних. *Современные тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства*. М. : Юрид. лит., 1994. С. 57-59.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови ; уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
9. Вирок Куп'янського міськрайонного суду Харківської області від 04.03.2019 року. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82734742>
10. Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих груп та злочинних організацій: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 266 с.

11. Гетманова А. Д. Логика: учеб. для педагогических учебных заведений. 6-е изд. М.: ИКФ Омега-Л; Высшая школа, 2002. 416 с.
12. Головатий М.Ф. Соціологія політики: навч. посіб. К.: МАУП, 2003. 504 с.
13. Горішний О. О. Суб'єктивна сторона розбою. *Право і суспільство*. 2009. №. 3. С. 97–101.
14. Гуторова Н. А. Уголовное право Украины: особенная часть: конспект лекций. Х.: Одиссей, 2003. – 320 с.
15. Джужа О.М. Внутрішньодержавні аспекти щодо протидії тероризму в Україні. *Тероризм і національна безпека України*: матеріали міжнародної конф. К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2003. С. 217-219.
16. Діордіца І.В. Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. К. : Академія адвокатури України, 2008. 23 с.
17. Дьяков С.В., Игнатов А.А., Карпушин М.Т. Ответственность за государственные преступления. 1988. 157 с.
18. Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование. СПб.: Юридический центр-Пресс, 2002. 292 с.
19. Ємельянов В. П. Класифікація об'єктів злочинів. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2002. №20. С. 179–183.
20. Заєць І.О. Виступ на круглому столі "Зовнішня політика України: сучасний стан та перспективи зміцнення". Київ: Комітет Верховної Ради України у закордонних справах, Інститут міжнародних досліджень, Благодійний фонд С. Бичкова "Духовне відродження", 2003. С. 12-13.
21. Закон України "Про національну безпеку України" від 21.06.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>

22. Зеленецький В. С., Ємельянов В. П. Концептуальні основи визначення категоріально-понятійного апарату у сфері боротьби з тероризмом: науково-практичний посібник. Х.: Кросроуд, 2006. 80 с.
23. Качинський А. Про екологічну безпеку України: в пошуках нової концепції. *Розбудова держави*. 1994. № 5. С. 7-13.
24. Конституція України від 26 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
25. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України: Схвалена Постановою Верховної Ради України. Відомості Верховної Ради. 1997. №10. 85 с.
26. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / Бажанов М. І. та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К.: Юрінком Інтер. Харків: Право, 2001. 416 с.
27. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ; Харків : Юрінком Інтер ; Право, 2002. 494 с.
28. Кримінальне право України: Загальна частина: підруч. / А. М. Бабенко та ін.; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: ХНУВС, 2011. 378 с.
29. Кримінальне право України: Особлива частина: підруч. / А. В. Байлов та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків: вид-во ХНУВС, 2011. 572 с.
30. Кримінальне право України: Особлива частина: підруч. / [Ю. В. Баулін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Вид. 3-е вид., перероб. і доп. Київ: Юрінком-Інтер, 2007. 624 с.
31. Кримінальне право України: Особлива частина: підруч. / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. Є. Л. Стрельцова. Харків: Одіссей, 2009. 469 с.
32. Кримінальне право України: Особлива частина: підруч. / Ю. А. Александров та ін.; за заг. ред. М. І. Мельник, В. А. Клименко. Вид. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Атіка, 2008. 712 с.

33. Кримінальне право: Загальна частина: підруч. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Бенківський та ін.; за ред. П. С. Матишевського та ін. – Київ: Юрінком-Інтер, 1997. – 512 с.
34. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.
35. Кримінальний Кодекс України: Науково-практичний коментар / за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ, 2003. 1193 с.
36. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: Підручник /Даньшин І.М., Голіна В.В., Кальман О.Г., Лисодєд О.В.; За ред. І.М. Даньшина. Харків: Право, 2003. 352 с.
37. Курс уголовного права: Общая часть: учеб. / под ред. докт. юрид. наук, проф. Н. Ф. Кузнецовой и канд. юрид. наук, доц. И. М. Тяжковой. Т. 1: Учение о преступлении. Москва: Зеркало, 1999. 592 с.
38. Ліпкан В. Неопарадигма національної безпеки. *Право України*. 2002. №11. С.19-23.
39. Ліпкан В.А. Національна безпека України: нормативно-правові аспекти забезпечення. Київ: Текст, 2003. 180 с.
40. Мартысевич И.Д. Псковская Судная Грамота. М., 1951. С. 96.
41. Матвійчук В.К. Злочини проти основ національної безпеки: поняття та загальна характеристика. *Юридична наука. Кримінальне право*. 2013. №9. С. 80-87.
42. Матвійчук В.К. Історія розвитку кримінального законодавства стосовно зло чинів проти основ національної безпеки. *Юридична наука. Кримінальне право*. 2011. №3. С. 139-151.
43. Мороз В. В., Безлюдов О. А. Уголовное право Республики Беларусь: Общая часть: учеб. Минск: БелНИУФЭ, 1997. 379 с.
44. Мошняга Л. В. Суб'єктивна сторона злочинів проти конституційних основ національної безпеки України. *Кримінальне право*. С. 75-82.
45. Мошняга Л. М. Об'єкт злочинів проти конституційних основ національної безпеки України. *Право і безпека*. 2012. №2 (44). С. 116-120.

46. Мошняга Л. В. Посягання на життя державного діяча та суміжні склади злочинів. *Актуальні проблеми протидії правопорушенням та злочинам у сфері громадської безпеки*: матер. наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 23–24 жовтня 2009 р. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. С. 146.
47. Мошняга Л.В. Об'єктивна сторона злочинів проти конституційної основ національної безпеки. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. С. 203-208.
48. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. Т. 1 / за заг. ред П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. Вид. 3-те вид., переробл. та доп. Київ : Алерта, КНТ ; Центр учбової літератури, 2009. 964 с.
49. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. – 4-те вид., перероб. та доп. Київ: А.С. К., 2005. 848 с.
50. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. Вид. 2-е вид., перероб. та доп. Київ : Дакар, 2008. 1428 с.
51. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Вид. 7-ме вид., переробл. та доп.]. Київ : Юридична думка, 2010. 964 с.
52. Наумов А.В. Российское уголовное право: Курс лекций: В 3 т. Т. 3. Особенная часть (гл. X-XXI) / А.В. Наумов. Изд. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Волтерс. Каувер, 2007. 656 с.
53. Нікітін Ю. В. Детермінуючі фактори впливу на стан злочинності проти основ національної безпеки України. *Право і безпека*. 2005. №4'6. С. 24-28.
54. Новицький Г.В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України : монографія. Київ : Інтертехнологія, 2008. 496 с.
55. Об уголовной ответственности за государственные преступления: закон СССР от 25 декабря 1958 г. // *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1959. № 1. Ст. 8.

56. Положение о преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для Союза СССР опасных преступлениях против порядка управления): Постановление ЦИК СССР от 25 февраля 1927г. // СУ, 1927. № 49. Ст. 330.

57. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. Ст. 351. (втратив чинність).

58. Рогов В.А. История уголовного права, террора и репрессий в Русском государстве XV – XVII вв. М., 1995. С. 90

59. Савченко Н.О. Прогнозування показників соціального розвитку, як одна з характеристик виміру соціальної безпеки. *Соціальна безпека: пошук нової парадигми*. 2003. Вип. 1. С. 137-141.

60. Светлов А.Я. Ответственность за должностные преступления. Київ : Наукова думка, 1978. 304 с.

61. Селіванов В. Право як сфера свободи. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 1. С. 17-32.

62. Семикін М. В. Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження / за заг. ред. проф. В. П. Ємельянова. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2003. 145 с.

63. Скибицкий В. В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания. Київ : Наукова думка, 1987. 183 с.

64. Смирнов Е. А. Особо опасные государственные преступления (вопросы квалификации в связи с применением уголовно-правовой нормы): учеб. пособ. Киев: изд-во КВШ, 1974. 180 с.

65. Сотула О. С. Кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча: автореф. дис. ... канд. юр. наук.: 12.00.08. Харків, 2003. 20 с.

66. Сташис В. В. Загальна характеристика Нового Кримінального кодексу України. *Новий Кримінальний кодекс України : Питання застосування і вивчення* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 25-26 жовтня 2001 р. /

Редкол. : Сташис В. В. (голов. ред.) та ін. Київ–Харків : Юрінком Інтер, 2002. С. 5–10.

67. Тацій В.Я. Суб'єкт злочину. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. та ін. : за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ – Харків: Юрінком Інтер-Право, 2001. С. 130-141.

68. Тельберг Г.Г. Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века. М., 1912. С. 50.

69. Тодика Ю. Конституції і правова держава. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 1. С.43-14.

70. Томчук І. О. Порівняльно-правова характеристика відповідальності за злочини проти національної безпеки за вітчизняним та зарубіжним законодавством. *Право і суспільство. Питання кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права*. 2015. №4. С. 189-194.

71. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики от 30 дек. 1999 URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp-normID=1242908&subID>.

72. Уголовный кодекс Грузии / Науч. ред. З.К. Бигвава. Вступ, статья к. ю. н., доц. В.И. Михайлова. Обзорн. статья д. ю. н., проф. О. Гамкрелидзе. Перевод с грузинского И. Мериджанашвили. СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. 409 с.

73. Уголовный кодекс Литовской Республики. URL : <http://www.law.edu.ru/>.

74. Уголовный кодекс Республики Польша от 06 июн. 1997 г. URL: <http://www.law.edu.ru/>

75. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии. СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. 524 с.

76. Усатий Г. О. Кримінально-правовий компроміс : монографія. Усатий Г. О. Київ : Атіка, 2001. 128 с.

77. Хавронюк М.І. Злочини проти основ національної безпеки України // Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник Ю.В. Александров та ін.: за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. Київ : Юридична думка, 2004. С. 25-36.

78. Харь І. О. Суб'єкт злочинів проти основ національної безпеки України. *Юридична наука. Кримінальне право*. 2011. №6. С. 105-110.

79. Шульга А. М., Павликівський В. І. Кримінальне право України: Загальна частина: основні питання та відповіді. Харків : ПП «Берека-Нова», 2006. 304 с.

80. Яворська В., Тимощук Ю. Об'єктивна сторона злочинів проти конституційних основ національної безпеки України. *Юридичний вісник*. 2014. №2. С. 175-178.